

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДРОГОБИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ІНСТИТУТ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(Дрогобицька філія)
ДРОГОБИЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ДРОГОБИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Засновано 1994 року

Випуск XI-XII

Дрогобич
КОЛО
2008

ФОРМУЛЯР ШЛЯХЕТСЬКОГО ЗАПОВІТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ (СПРОБА ДИПЛОМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ)

Спосіб укладення тестаментів формувався впродовж багатьох століть і був чітко усталений у XVII ст. У першій половині XVIII ст. формуляр не зазнав особливих змін і залишався незмінним¹. Він являв собою певну схему укладення заповідального акта, в основі якої лежала мета тестаментування та істотні елементи останньої волі заповідача², що й складало правову сутність цього акта. До суттєвих елементів належали насамперед визначення спадкоємця, завірення підписом та печаткою, вказівка на місце і час здійснення заповідальної чинності.

З огляду на розміщену у тестаменті інформацію, його зміст (внутрішню сторону) можна поділити на дві змістові групи. Перша складається з розпоряджень, що безпосередньо стосуються заповідання, – це розпорядження щодо майна (переважно рухомого), поминання душі, поховання тіла, опікунства над дітьми, завірення, роборації, облятації, повернення боргів, виконання тестаменту тощо. Другу групу становлять судження релігійно-морального змісту, котрі надавали акту емоційного забарвлення. У тестаментах, які стали предметом нашого дослідження, ці дві групи інформації, фактично, переплетені між собою і складають цілісний формуляр релігійно-правового акта. Внутрішня сторона актового документа охоплює весь його текст, який, у свою чергу, ділиться на формули³.

Акти поділяються на такі, що написані в об'єктивній (коли описуються dokonані юридичні факти) або суб'єктивній формі. Останніми є ті акти, в котрих експонент промовляє від першої особи. Часова форма тут може бути як теперішньою, так і dokonаною минулою⁴. Саме у суб'єктивній формі укладалися заповіти.

Тестаменти, як і багато інших тогочасних актів, склалися з трьох основних частин: вступної⁵ (протоколу⁶, початкового протоколу⁷), основної (контексту⁸) і заключної (есхатоколу⁹, кінцевого протоколу¹⁰). Ці три частини акту, у свою чергу, поділялися на ряд дрібніших¹¹. Слід зазначити, що в досліджуваних нами шляхетських заповітах, які в першій половині XVIII ст. вписано в реляційні книги Львівського й Перемишльського гродських судів¹², декотрі із цих дрібніших частин були частково чи повністю відсутні.

Початковий протокол

Вступна частина тестаментів, текст яких був написаний за формулярним зразком, зазвичай розпочиналася інвокацією, яка була зверненням до Божого імені з метою забезпечити виконання чинностей, викладених в контексті документа¹³. В першій

половині XVIII ст. цей елемент формуляра належав до необов'язкових, оскільки не містив інформації, що безпосередньо стосувалася тестаментування. Історія побутування правового акта знає інвокації двох типів: монограмійні і вербальні (словесні)¹⁴. Перші були у формі хризмону (ім'я Христа або звичайний хрест), а іноді – грецьких літер Α і Ω¹⁵.

Інвокація – як важлива формула шляхетських заповітів першої половини XVIII ст. – є позазмістовим елементом. Традиція використання цієї клаузули у той період ще зберігалася, і вона надавала останній волі вигляду духовного акту, покликаного забезпечити спасіння душі заповідача після його смерті. З точки зору права, інвокація не була істотним елементом, оскільки не стосувалася безпосередньої причини укладення тестаменту (розподілу спадкового майна). Застосування цієї формули залежало, скоріше, від волі заповідача (або духовного наставника, який, імовірно, допомагав укласти цей акт) і виходило з християнської традиції звертатися до Бога перед початком здійснення чогось важливого. Це підтверджується поліваріантністю використовуваних формул, які базувалися на розумінні тогочасною людиною триєдиної сутності Бога та полягали у різному розставленні слів в межах інвокації. Її типові форми заповідачі використовували, починаючи ще з XVI століття, й у XVIII ст. найбільш вживані з них застосовували у незмінній формі. Проте, у досліджуваній період, очевидно, дещо послабилася традиція використання більш точних зразків інвокацій. Тестатори дедалі частіше вписують в заповіти ті закликання, до яких звикли у повсякденному житті, або ті, що відповідали стану душі на момент заповідання. Не виключено також, що інвокації могли надиктовувати заповідачам отці-сповідники, котрі допомагали при написанні акта останньої волі.

У досліджуваних нами заповітах наявні виключно словесні інвокації. За змістом їх можна поділити на такі, що містять закликання кожної Особи Святої Трійці (такі інвокації вживаються найчастіше), закликання лише Бога або Святої Трійці без вказівки на поосібний розподіл, а також закликання святих. У більшості заповітів переважають польськомовні інвокації. З-поміж них найбільш вживаною була формула: “W Imię Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen”¹⁶ (іноді в ній, як і у багатьох інших варіантах інвокацій, слово “Аміль” було відсутнім). Інші зразки, де вживається поосібне звання Святої Трійці, трапляються значно рідше. Деякі формули містять звернення до Святої Трійці, Ісуса, Марії, святого Йосипа тощо. Ці закликання містяться у тексті інвокацій з поіменним закликанням Осіб Святої Трійці у найрізноманітнішому порядку. Серед них є такі:

“Iezus, Maria, Iózf. W Imię Boga Oycy u Syna u Duchy Świątego”¹⁷;

“Iezus, Maria, Iozef. W Imię Trojcy Przenayświątszey Boga Oycy, u Syna, u Duchy Świątego. Amen”¹⁸;

“W Imię Boga Oycy u Syna Duchy Świątego. Amen. Iezus, Maria”¹⁹;

“W Imię Boga Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen. Iezus Maria Iózf”²⁰.

Іноді такі інвокації містять і латиномовні фрагменти, наприклад, такі:

“Laudetur Iesus Christus. Amen. W Imię Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen”²¹;

“Laudetur Iesus Christus. Amen. W Imię Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen. Niech będzie pochwalony Iezus Chrystus. Amen”²²;

“Laudetur Iesus Christus. W Imię Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen. Iezus”²³.

Трапляються приклади, коли закликанням Осіб Святої Трійці передує прославляння Ісуса Христа, як це ми спостерігали вище у латино-польському варіанті: “Niech będzie pochwalony Iezus Christus. W Imię Oycy u Syna u Duchy Świątego. Amen”²⁴. Поліваріантність поосібного звання Святої Трійці не вичерпується вище поданими прикладами,

що підтверджується іншими варіантами інвокацій. Розмаїття спричинене емоційністю тестаторів при укладенні заповіту і виявляється у вживанні ними всіляких епітетів щодо Осіб Святої Трійці, які репрезентують уявлення тогочасного шляхтича про нероздільність Святої Трійці та її божественну всемогутність. Таке ставлення добре ілюструють наступні приклади:

“W Imię Boga Oycy Wszchemogącego, Syna y Ducha Świętego”²⁵;

“W Imię Boga Oycy y Syna Świętego Ducha. Amen”²⁶;

“W Imię Boga Oycy y Syna y Ducha Świętego. Amen”²⁷;

“W Imię Boga Oycy y Syna y Ducha Świętego ku wieczney pamięci. Amen”²⁸;

“W Imię Boga Oycy y Syna y Ducha Świętego w Trójcy Świętey Boga Jedynego”²⁹;

“W Imię Boga Oycy, Boga Syna, Boga Ducha Świętego”³⁰;

“W Imię Boga w Trójcy Świętey Jedynego, Oycy Syna y Ducha Świętego. Amen”³¹;

“W Imię Boga Wszchemocnego Oycy, Syna y Ducha Świętego. Amen”³²;

“W Imię Boga, który mie stworzył, Boga Syna, który mie odkupił, Boga Ducha Świętego, który mie poświęcił. Amen”³³;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego. Amen. Iezus”³⁴;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego. Święty Boże, Święty Mocny, Święty a nieśmiertelny, zmiłuy się nade mną”³⁵;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego. Amen. Na cześć y chwałę P(anu) Bogu w Troycy Świętey iedynemu zaczynam...”³⁶;

“W Imię Oycy Boga y Syna y Ducha S(więtego). Amen”³⁷;

“W Imię Oycy Stworcy y Syna Odkupiciela y Ducha Oświeciciela Boga w Troycy iedynego”³⁸;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego (w) Troyce Przenayswiętszey Boga iedynego. Amen”³⁹;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Boga w Troycy Przenayswiętszey Iedynego, Nayswiętszey Panny Maryi y wszystkich świętych chorów niebieskich świętych patronów moich”⁴⁰;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Boga w Trójcy Świętey Jedynego”⁴¹;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Boga w Trójcy Świętey Jedynego. Amen. Iezus”⁴²;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego niech będzie ku wieczney pamięci y chwale. Amen”⁴³;

“W Imię Oycy y Syna y Ducha Świętego Troistego w Personach Iedynego w Istocie Boga”⁴⁴;

“W Imię Pana Boga w Troycy Świętey Iedynego Oycy Syna y Ducha Świętego. Amen”⁴⁵;

“W Imię Pana Boga Wszchemogącego w Troycy Świętey Iedynego Oycy y Syna y Ducha Świętego. Amen”⁴⁶;

“W Imię Przenaswiętszey Trójcy Boga Oycy, Boga Syna y Ducha Świętego. Amen”⁴⁷;

“W Imię Przenaswiętszey Trójcy Oycy y Syna y Ducha Świętego stań się ku wieczney pamięci. Amen”⁴⁸;

“W Imię Przenaswiętszey y Nierozdzielney Trójcy, Oycy, Syna, y Ducha Świętego. Amen”⁴⁹;

“W Imię Przenayswiętszey Troycy Oycy y Syna y Ducha Świętego”⁵⁰;

“W Imię Troyce Przenayswiętszey Oycy Syna Ducha Świętego. Amen”⁵¹;

“W Imię Troyce Przenayswiętszey Oycy y Syna y Ducha Świętego iedynego w trzech osobach Boga”⁵²;

“W Imię Trócy Przenaświętszey Boga Oyca Boga Syna Boga Ducha Świętego. Amen”⁵³;

“W Imię Trócy Przenaświętszey Boga Oyca y Syna y Ducha Świętego. Amen”⁵⁴;

“W Imię Trócy Przenayswiętszey Boga Oyca Boga Syna Iego Iedynorodnego y Ducha Świętego. Amen”⁵⁵;

“W Imię Troycy Przenayswiętszey Oyca Syna y Ducha Przenaświętszego. Amen”⁵⁶;

“W Imię Trócy Przenayswiętszey Oyca Syna y Ducha Świętego. Amen”⁵⁷;

“W Imię Oyca y Syna y Ducha Świętego Boga w Trócy Świętey Jedynego, Stworce Pana mego”⁵⁸.

Усі наведені нижче польськомовні інвокації не містять поосібного звернення до Осіб Трійці. У них тестатори – з уживанням численних епітетів – звертаються до Бога, іменуючи Його Святою Трійцею (Нероздільною, Святою, Пресвятою), а також до Ісуса, Діви Марії, святого Йосипа та інших святих:

“Iezus, Maria, Iozef. W Imię Boga w Troycy Świętey iedyneg(o). Amen”⁵⁹;

“Jesus, Maria, Józef. W Imię Pana Moiego Boga w Trócy Świętey Jedynego, Nayświętszey Maryi y wszystkich patronów moich”⁶⁰;

“Na większą sławę Pana Boga w Troycy swiętey iedynego Nayświętszey Panny y wszystkich świętych”⁶¹;

“W Imię Boga Oyca w Trócy Ś(więtey) Jedynego”⁶²;

“W Imię Boga w Troycy Świętey Iedynego”⁶³;

“W Imię Boga Wszchemogącego w Troycy Świętey Iedynego. Amen”⁶⁴;

“W Imię Nayswiętszey Troycy”⁶⁵;

“W Imię Pana Boga moiego w Trócy Świętey Jedynego”⁶⁶;

“W Imię Pana y Zbawiciela moiego Iezusa Chrystusa Boga w Troycy Świętey Iedynego Stworzyciela nieba y ziemi”⁶⁷;

“W Imię Pańskie. Amen”⁶⁸;

“W Imię Przenayswiętszey y Neroździelney Trócy”⁶⁹;

“W Imię Troyce Przenayswiętszey y Neroździelney. Amen”⁷⁰;

“W Imię Troyce Przenayswiętszey. Amen”⁷¹;

“W Imię Troycy Przenayswiętszey y Nerozdzielney Troycy. Amen”⁷²;

“W Imię Boga Iedynego Stworzyciela Nieba y Ziemi”⁷³.

Виявлено також інвокації, у яких наявне прославляння Ісуса Христа та Богородиці:

“Niech będzie na wieki pochwalony Iezus Chrystus y Imię Iego Pańskie. Amen”⁷⁴;

“Niech będzie pochwalony Iezus Chrystus y Nayświętsza Matka Boska Pani Protektorka moia. Amen”⁷⁵;

“Niech będzie pochwalony Iezus Chrystus. Amen”⁷⁶;

“W Imię Pana Naszego Jesusa Chrystusa, Nayświętszey Matki Jego y Wszystkich Świętych Bożych”⁷⁷;

“W Imię Ukrzyżowanego Boga. Amen”⁷⁸.

Прикладом виключного звернення до Ісуса Христа, Богородиці та святих Господніх є наступні інвокації:

“Iezus, Maria, Iózef y święty Antoni”⁷⁹;

“Jesus, Maria, Józef, wam oddaie duszę y ciało moie”⁸⁰.

Доволі часто при написанні заповітів використовувалися латиномовні відповідники польських часто вживаних інвокаційних формул:

“In Nomine Domini. Amen”⁸¹;

“In Nomine Domini Jesu Christi et Sanctissimae Trinitatis. Amen”⁸²;

“In Nomine Domini Nostri Jesu Christi”⁸³;

“In Nomine Jesu Christi Crucifixi”⁸⁴;

“In Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen”⁸⁵;

“In Nomine Sanctissimae ac Individuae Trinitatis. Amen”⁸⁶;

“In Nomine Sanctissimae et Individuae Trinitatis nec non Beatissimae Parentis Virginis Mariae”⁸⁷;

“In Nomine Sanctissimae et Individuae Trinitatis Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen”⁸⁸;

“In Nomine Sanctissimae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen”⁸⁹;

“In Nomine Sanctissimae Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti honorem que Beattis(simae) Virginis Marie Patronae meae Clementissimae omnium que sanctorum patronorum tutelarium meorum tam in cathedra leopoliensi quam in ecclesiae praeposituali Duhiecea existentium”⁹⁰;

“In Nomine Sanctissimae Trinitatis”⁹¹;

“L(audetur) I(esus) C(hristus) S. In Nomine Domini. Amen”⁹²;

“Laudetur Iesus Christus. Amen”⁹³;

“Iesus, Maria, Ioseph. In Nomine Sanctissimae et individuae Trinitatis”⁹⁴.

Інвокація шляхтича мусульманина Мугарема Улана Лостайського словесно не відрізняється від християнського закликання Божого Імені, проте очевидним є те, що тестатор звертається до одноособового Аллаха, а не до християнського Триєдиного Бога: “W Imię Boga iedynego Stworzyciela nieba y ziemie”⁹⁵.

Зивання Божого Імені відсутнє у значній кількості тестаментів⁹⁶. В одному випадку – в останній волі Стефана Гурського – інвокації передую назва документа, що укладається: “Testament duchowny albo ostatnia wola. W Imię...”⁹⁷.

В облятах заповітів в актові книги інвокацією – відразу після початкової канцелярської формули – розпочинався впис самого тексту документа. Проте відомий випадок, коли цій формулі передую інтитуляція сповідника. Зокрема, таке спостерігаємо у тестаменті брацлавської підчашини Магдалени з Тужанських Копистинської, котрий починається так: “Ja nizey podpisany Humen Manastera Derezyckiego y spowiednik wiel(mozney) Iey mosci pani Kopystynskiey”⁹⁸.

Значна частинна заповітів, уписаних до львівських гродських реляційних книг, після інвокації містить інтитуляцію, тобто зазначення імені, суспільного становища⁹⁹ або коротких відомостей про походження тестатора/тестаторки. Відомі випадки, коли інтитуляції передувала вказівка про місце і час укладення акта¹⁰⁰. У більшості розглянутих тестаментів, котрі відклялися у львівських гродських книгах, інтитуляція відсутня¹⁰¹. Заповіти, що були вписані у реляційні книги Перемишльського гродського суду, також містять інтитуляції. В основному, вони за формою є подібними до інтитуляцій актів останньої волі із львівських гродських книг. Проте серед заповітів, внесених до перемишльських гродських актів, меншу частку складають ті, в яких даної формули немає¹⁰². Відсутність інтитуляцій у частині тестаментів частково пояснюється їх практичною непотрібністю: у кінці акта тестатор обов’язково ставив свій підпис. Тому деякі заповідачі опускали цю формулу або номінувалися як ті, що підписалися “нижче”.

У переважній більшості заповітів, які містять інтитуляцію, ця формула є простою, тобто являє собою ім’я і прізвище особи¹⁰³, як наприклад: “Ja na imię Dumitr Sielecki”¹⁰⁴ або “Ja Iacko Srokowski”¹⁰⁵. Тестатори, котрі мали кілька імен, у цій формулі могли перелічувати їх усі: “Ierzy Bogusław Kazimierz z Pleszowicz Fredro”¹⁰⁶. Іноді заповідачі відрекомендовуються лише іменем¹⁰⁷. Інтитуляція подвійних заповітів мала такий зміст: “My Ian Niedubelski y Katarzyna z Przedwojowskich małzonkowie”¹⁰⁸.

Серед заповітів з Перемишльського гроду є такі, де шляхтичі вказують ім'я і прізвище батька чи матері, або обох батьків. Перший випадок представлений в інтитуляції тестаменту Василя Нановського: “Ja Bazyli Nanowski syn Tymka z Nanowy Nanowskiego”¹⁰⁹. Вказівка про обох батьків міститься в інтитуляції Марціна Вонсовича: “Ja Marcin Wąsowicz z оуса Krzysztofa Wąsowiscza a matki Krystyny Somanskiey”¹¹⁰. Заповідач Ян Александер Домбровський вказує не лише ім'я батька, але і його уряд та село, з якого походить їх рід: “Ja, Ian Alexander Dąbrowski, nieboszczyka imsci pana Ignacego Dąbrowskiego sędziego grodzkiego halickiego syn, ze wsi Dąbrowki alias z Strumian w woiewodztwie Łęczyckim leżącej”¹¹¹.

Подекуди тестатори в інтитуляції, поряд з іменем і прізвищем, могли подавати емоційне окреслення самого себе: “Ja Ian Czerwinski nayniegodnieysze Boga moiego stworzenie”¹¹² або “Ja niegodny grzesznik Iakub Woitynski”¹¹³.

Шляхтичі, які посідали земські уряди, вказували про це в інтитуляції¹¹⁴. Здебільшого, вона відповідала підпису особи в кінці тестаменту¹¹⁵. Інтитуляції урядників, зазвичай, мають таку форму: “Ja, Stefan na Chocimirzu Złoczewski, chorąży ziemi halickiey”¹¹⁶; “Ja, Grzegorz Stanisław z Łabiczyna Pakosławski, chorąży bydgoski”¹¹⁷; “Ja, Ierzy Sokolnicki, podczaszy lwowski”¹¹⁸; “Ja, Eustachi Stanisław Szeptycki, łowczy buski”¹¹⁹. Подібною формулою часто користувалися й заповідачі, які мали військові чини. Такою є інтитуляція Мугарема Улана Лостайського: “Ja Mucharem Ułan Łostayski rotmistrz iego krolewskiey mości”¹²⁰. Проте дана інтитуляція не розміщена відразу після інвокації: тут ім'я та чин уміщені після початку морально-релігійного розважання, що є непоодиноким випадком¹²¹.

Звісно, що у названих випадках формула є розширеною через посідання заповідачами урядів. Проте не усі тестатори вказували своє ім'я та високе суспільне становище. Так, у заповіті великого коронного гетьмана і белзького воєводи Станіслава Матеуша Жевуського немає інтитуляції, хоча в кінці тестатор підписується, перераховуючи усі займані ним уряди¹²².

Духовні особи також вказували свою стану належність. Зокрема, священник Ян Білінський формулює свою інтитуляцію в такий спосіб: “Ja X: Ian Bilinski Przezbiter wsi Biliny Wielkiey”¹²³.

У тестаментах шляхтянок також зустрічаються прості інтитуляційні формули, що включали лише ім'я та прізвище по чоловікові (“Ja Anna Minocka”¹²⁴). Досить часто називався рід, з якого походила заповідачка. Так, Анна Лозінська зазначає, що є “шляхетно народженою” (“Szlachetnie urodzona na imie Anna Łozinska”)¹²⁵, Катажина Блешинська і Катажина Селецька вказують роди, з яких походять (відповідно, з Любовецьких і Білінських)¹²⁶. Йоанна Гумовська зазначає, що походить з дому Лесецьких і є закročимською чашниковою¹²⁷. Інша тестаторка назвалася як “Marianna z оуса Gurowska, z męža Romanowiczowa”¹²⁸. Проте розширені варіанти інтитуляційної формули в “жіночих” заповітах були відмінними від “чоловічих”, що було зумовлене неспроможністю жінок займати земські уряди: шляхтянки вказували уряди своїх чоловіків. Кристина Гулевичова представляється луцькою підкоморинею¹²⁹, Маріанна Лянцкоронська в інтитуляції сповіщає, що є вдовою по Миколаєві Ощепальському і подільському підчашому Станіславу Лянцкоронському¹³⁰, таким чином зазначаючи ще й свій сімейний стан. Іноді ім'я та прізвище подаються не від першої особи¹³¹, як це було у тестаменті теревовельської стольникової Катажини Вільчкової. Розширена “жіноча” інтитуляція переважно збігалася із субскрипцією в кінці акту¹³². Щоправда,

траплялись і винятки: поряд зі своїм підписом Катажина Рапацька повідомила, що вона є смоленською підстолиною¹³³, чого не зазначено в інтитуляції.

Контекст

Досі залишається відкритим питання про складові основної частини (контексту) заповіту. П.Домбковський поділяв її на розпорядження морального і правового змісту, які викладалися тестаторами у формі турботи про власну душу і нащадків. Розпорядження правового змісту, своєю чергою, поділялися на основні й другорядні. До перших дослідник зараховував, зокрема, записи на костьоли і милосердні вчинки, визначення виконавців акту, до других – застереження тестатора тощо¹³⁴.

Будучи повноцінним диспозитивним (правотворчим)¹³⁵ приватним актом¹³⁶ зі специфічним релігійно-моральним оформленням, шляхетський тестамент у своїй основній частині розпочинався аренгою¹³⁷ – частиною останньої волі, яка містила філософсько-релігійні розважання¹³⁸ навколо загальних мотивів її укладення. Ця клаузула набирала найрізноманітніших форм та варіацій, в залежності від освітнього рівня тестатора або того, хто був автором формулярних елементів документа. Основою цієї формули були розважання про швидкоплинність життя та невідворотність смерті. Аренга часто містила вказівку на вік заповідача та, іноді, розділялася на дві частини інтитуляцією (про це йшлося вище). Важливим елементом цієї формули було визнання віри, яке містило інформацію про конфесійну належність тестатора. Не менш істотною для аренги, з погляду права, була клаузула, що вказувала на хороший психічний стан заповідача і словесно виражалася так: “będąc na umysle/umyslach zdrowym/zdrową”. Цей фрагмент був свідомим підкресленням цивільної дієздатності особи, що укладала акт останньої волі – у даному випадку зазначенням спроможності чинити заповіт¹³⁹. Почерговість розміщення вище наведених елементів не була чітко ustalеною і відзначалася розмаїттям.

Показовою щодо наявності поширених релігійно-філософських розважань є аренга тестаменту Францішка Яблонського (1726 р.): *Wiedząc to dobrze, że wszystkie rzeczy na świecie trwałości nie mają, nihil est stabile in mundo cui ab infirmo non sit periculum, kiedy to wszechmocność Boska admirabili sua providentia z wyniosłych podłe z podłych zas wyniosłe alternando vices obraca, zwłaszcza kiedy człowiek mizerny nihil aliud homo, quam humus a potym famus et umbra nihil aliud. Dla czego ja [...] zdrowym będąc na ciele y umysle co godzinie momentalnego w każdy dzień nad sobo w konsystorzu niebieskim ferowanego oczekuję Dekreta, że y mnie post omnes antecesserunt et subsequentur zostaie statutum mori, ktoremu statutowi Boskiemu ad haerendo takową czynię dyspozycją¹⁴⁰. У цій формулі відображене розуміння та бачення неминучості й невідворотності смерті тогочасною людиною. У клаузулі наявне розуміння мізерності людини, котра прирівнюється до землі. Натомість, відсутні вказівки на вік заповідача, психічне і фізичне його здоров'я.*

Усвідомлення безсилості перед смертю добре ілюструє початкова частина контексту заповіту серадзького ловчого Марціна Боніфація Країнського: “Будąc w skazitelnym ciele y znaiąc się bydz nieuchronnym wyrokom Boskim podległym oraz pomniąc na owo roztropno uwaziącego ostatni termin zycia swego przestroгę, ponieważ cie Smierć wszędy czeka. Ty człowiecze wszędy ią czekay – Nie czekam cie. Tedy Smiertelna Rdza aż na oczy padać będziesz y smiertelne mi zawierać będą [...]”¹⁴¹.

Заповіт Стефана Гурського розпочинається аренгою, яку повністю складає розважання над неминучістю смерті: “W tak rozlicznych niebezpieczeństwach ktorым zycie ludzkie podległe ia [...] niegodny grzesznik, uwaziając zem się człowiekiem urodził smiertelnym, nie wiedząc godziny, kiedy ten dług smiertelnosci mam wypłacic. Zaczym mi Bog z nieskączzonego Miłosierdzia Swego tyle czasu ieszcze pozwala, zaczym? Zatym sercem przed ukrzyzowanym Iezusem upadszy oswiadczam całemu swiatu ostatnią wolę moią”¹⁴².

Загалом інформація про конкретну причину тестаментування (хвороба, старість, небажання померти несподівано без останньої волі) трапляється в значній кількості заповітів¹⁴³. Показовим є фрагмент тестаменту дружини подільського скарбника Зофії Цебровської, яка розпочинає основну частину своєї останньої волі в такий спосіб: “Nic pewnieyszego nad to iako raz się rodziwszy umierac człekowi stworzonemu trzeba uwaziając y ia [...] nieodmienny nad sobą smiertelnosci termin ktorы ludzką upornoscią uchylic nikomu niepodobna, a osobliwie iusz tesz nietylko z osłabiałego z podeszłych lat wieku ale tesz w naruszeniu zdrowia cielesnego acz rozum y zmysly z łaski Boskiej zdrowey, przed oczyma maiąc bliski kres, na smierc się nieuchronną tak dysponuję...”¹⁴⁴. Трапляються також тестаменти, в яких відразу після інтитуляції розпочинається виклад конкретних підстав укладення останньої волі. Так, буський ловчий “вельможний” Євстахій Станіслав Шептицький пише: “Dla uczynienia pokoju w oyczyźnie naszey a więcey dla obrony wiary y religiey świętey zeby w luterską nie dostała się manudukcyę. Idąc z całą Rze(cz)p(ospoli)tą według teyze dyspozycyi na zawołaną woynę szwedzką z tym się wprzod przed Wszechmogącym Bogiem moim swiadcze, ze wolę y chcę przy religiey świętey katolickiey [...] zginąć, nizeli widząc w naymnieyszym punkcie wiary katolickiey y religiey świętey zobopolnego ritu uszczyrbek. A tak przy nalezytey chrzescianskiey intencyi moiey w zyciu y zdrowiu moim na wolę Wszechmocnego Boga na tey woynie spuszczaiąc się, będąc przy dostatecznym zdrowiu y rozumie takową czynię [...] dyspozycyą”¹⁴⁵.

Аренга тестаменту (1728 р.) коронного гетьмана Станіслава Матеуша Жевуського містить вказівку на те, що акт укладений добровільно. Цей момент є важливим для визнання заповіту дійсним. “Zniając sie bydz człowiekiem, podległym dekretowi Pana nad pany, Krola nad Krolmi, Boga w Troycy Świętey Iedynego iako rodząc się na ten swiat trybem popolitym wszystkich ludzi nascendo similem omnibus hominibus emisi vocem plorans, tak tez kącząc dni zycia iako człowiek smiertelny mam to na sercu y pamięci nie wymazanym charakterem wyrzută statutum est hominibus semel mori. Temu statutowi iako mizerne stworzenie ze wszelką rezygnacyą na wolę Boga mego zadosyć chcąc uczynić ieżeli taki iest teraz w tey chorobie moiey Stworcy moiego wyrok ostatniey woli moiey, będąc zdrowym na umysle, dobrowolnie, z wszelkim rozmysłem successorom moim takowy zostawuję testament”¹⁴⁶.

Цікавою, через вказівку на конфесійну належність, є аренга власноручного тестаменту православного шляхтича Петра Жураковського (1722 р.), в якій подано розгорнуте визнання віри: “Przed Stworcą moim nikczemność y proch szczegulny a naywiększy grzesznik przezywszy z woli odkupiciela mego lat w doczesnym wieku piędziesiąt i dwa reflexyą sobie czyniając, ze zycie ludzkie tysiącom przypadkow smierci iest podległe. Ze tedy nic pewnieyszego ziąćemu kozdemu nad smierc, tak nic wątpliwszego nad zycie nasze, zawsze smierci podległe, bo w statucie Boskim nie wygluzowanym iest wyrazono charakterem, ze ziąćemu człeku, ziąćemu stworzeniu Boga naywyzszego umierac potrzeba, wszyscy smierć z sobą nosiemy czasu y terminu iako punktualnego niewiemy. Więc tedy takową duszy ciała y substancyi czynię zdrowy na rozumie y umysle będąc przy dobrej reflexyi y rozsądku dyspozycyą. Naprzod upadam przed Bogiem moim Stworcą y Zbawicielem dziękuiąc za

niezliczone dobrodzieystwa, ktoremi od młodosci hoynie moiey opatrował y w nim samym umocniony iestem, dla czego oswiadczam się, ze iako w prawowierney od narodzenia mego wierze wschodniey cerkwie Bozey Matki naszej urodziłem się, z starozytnych prochow moich w obrzędzie greckiego nabozenstwa Boga w Troycy Świętey Iedynego wszystkie Sakramenta y wszelkie artykuły zgoła cokolwiek Matka nasza cerkiew święta do wierzenia podaie wyznawam y w teyze wierze y umierac pragnę, a mam nadzieie w nieprzebranym miłosierdziu Boskim, ze ta wiara święta, ktorey tak wiele wybranych Pańskich upodobało się naywyzszemu stworce y mnie przed maiestatem Iego byle grzechy moie niezliczone ktorych usprawiedliwic się grzesznemu niepodobna z dobroci Boskiey odpuszczone były, za ktore serdecznie załuię, y w tym na pomoc wzywam niewinną mękę Pana y Zbawiciela mego y Przenaydroższą Krew Iego Świętą za grzechy nasze wyllaną, aby przez nieszkąconą dobroć swoię przy ostatnim z ciał wysciu, gdy iuz siły rozum zmysły ustawać y pasowac się będą, kiedy on okropny złożenia smiertelnosci moment, od ktorego wieczność zawisła pamiętała na teraznieyszą tę moię serdeczną przy zdrowych zmysłach skruczę rezolucyą y dyspozycyą dał szczęśliwie skonyć”¹⁴⁷.

Деякі аренги містять розважання з приводу створення людини з землі на подобу Господа. Доволі часто вони побудовані у формі своєрідної неконкретизованої сповіді. Серед них яскравим прикладом є початок контексту заповіту галицького чашника Пйотра Феліціана Телефуса (1703 р.): “Wiedząc dobrze, że wszechmocność Boska z bryły ziemi uformował człowieka na wyobrazenie swoje, który przez grzech pierworodny upadłszy, temusz grzechowi każdy ziący człowiek podlegać musi dokąd przez Chrzt Święty zniesiony nie będzie, więc ja na wyobrazenie Boskie stworzony będąc iak mię Bog Wszechmogący przez Chrzt w wierze świętey katolickiey oświęcił z przez wszystkie żywot moię prawdziwą wiarę rzymską katolicką y cokolwiek kościół święty postanowił wierzyć z trzymac pozwolił, z iako trzymałem tak trzymam y z tym się przed bogiem moim protestuie, ze w teyze wierze żywot moy kącze, załuiąc serdecznie zem kiedykolwiek przeciwko przykazaniu Boga moiego przez wiek życia mego wykroczył”¹⁴⁸. До Книги Буття [3,19] відсилає аренга тестаменту Францішека Трембецького (1703 р.): “Będąc na zdrowiu bardzo słabym lecz na rozumie y zmysłach nieodmiennym, słysząc po sobie też słabosc y niemoc ciężką uwazywszy to, ze bardziey mi na tamten świat spiszyć się przyydzie a niżeli na tym swiecie dłużej zyc, pomyslałem sobie o smiertelnosci ludzkiey ze postanowiono człowiekowi raz umrzec, także y na drugim mieyscu Pisma Świętego text pomniąc, co pirszemu rodzicowi naszemu Bog za iego przestępstwo wyrzekł y iegosz odekretował ze: “Adamie ziemia iestes y w ziemi się obrocisz”. Tedy będąc podległy temusz dekretowi Boskiemu, ze muszę trybut smiertelnosci wypełnic poki ieszcze przy pamięci dobrej z rozumie zostaie. Bierę sobie naprzod za swiadka Boga w Troycy Iedynego, Maryę Pannę Nayswiętszą – Syna Bozego matkę, Aniłów Świętych – Sług Maiestatu Boskiego, wszystkich świętych Bozych mieszkancow, Aniоła Stroza y opiekuna mego, Patrona mego Świętego Franciszka, oddaie się im w opiekę”¹⁴⁹.

Без сумніву, на увагу заслуговує аренга тестаменту (1698 р.) Барбари Гжималіної. Тут досліджувана клаузула побудована у дещо відмінній формі – як звернення: “Oswiadczam się prze(d) Przenaychwalebnieyszą Bogarodzicą Panną Maryą y przed Tobą Aniele Bozy Strozu moy miły, y przed wami Patronowie y Patronki moie, y przed wami święci święte, y przed wami wszytkiemi świętymi, iz umrzec chcę y pragnę w tey wierze prawdziwey katolickiey, którą kościół Święty Rzymski trzyma y wyznawa, y protestuie się teraz dla oney godziny smierci moiey, iz wierzę we wszystkie artykuły wiary y we wszystko Pismo Święte wedłuk (sic!) wykładow doktorow katolickich. A ze się czuię bydz bardzo

słabą y bliską śmierci rada bym dziatkom moim przy Boskim błogosławienstwie y moje macierzynskie dała”¹⁵⁰.

Вступна частина контексту останньої волі закрочимської чашникової Йоанни Гумовської (1728 р.) має, швидше, практично-інформативний, аніж релігійно-моральний зміст. Ця аренга включає елемент диспозиції та інформацію про особу, яка покликана записати її останню волю: “będać od Boga w troycy Świętey Iedynego s(t)worzona, krwią Chrystusową odkupiona, łaską Ducha Świętego poswiecona, temuz Bogu w Troycy Świętey iedynemu oddaię dusze moje w Ręce Jego Nayswiętsze, ktory, zebym nie czyniła ciezkości, czynie taki porządek, czuiąc sie bydz na zdrowiu przy starosci moiey słaba, ale na umysle zdrową, zaprosiłam do siebie xiędza Stanisława Bursztynskiego aby mi według moiey zdrowey woli opisał testament w te(n) sposob”¹⁵¹.

Аренга тестаментів деяких інших заповідачів містить підкреслення, що акт укладено “з доброї волі, без жодного примусу чи намовляння”, і це для даного акта мало неабияке значення¹⁵².

Наявні також значно лаконічніші аренги, які відіграють виключно роль вступу перед початком диспозицій і коротко сповіщають причину укладення акта, іноді також містять визнання віри, подяку Господеві, прохання про прощення образ рідними та близькими, перелік осіб, при яких укладався акт¹⁵³ тощо. Усі ці елементи трапляються поодиночі або в різних комбінаціях у формі типових, проте доволі стислих клаузул¹⁵⁴. Зокрема, у контексті заповіту Дмитрія Селецького подібна аренга виглядає так: “Ja [...], będąc zdrowia słabego, ale umysłu zdrowego, czynie porządek między dziecmi swoiemi”¹⁵⁵. У скороченому вигляді ця формула переважно трапляється у заповітах дрібної шляхти Львівської та Перемишльської земель, серед якої представники Лозінських, Єзерських, Кульчицьких, Попелів, Яворських, Білінських, Тужанських, Селецьких тощо. Нерідко лаконічні аренги містяться у тестаментях духовних осіб¹⁵⁶. Це дозволяє припускати, що пишність аренги не була виключно результатом допомоги священика в укладенні заповіту.

Посеред досліджуваних актів останньої волі бачимо також такі, що не містять аренги, і контекст яких розпочинається диспозиціями¹⁵⁷. Таких актів останньої волі є відносно небагато.

Після окреслення чи конкретизації підстав укладення в тестаменті розпочиналося висловлення заповідачем диспозицій. Вони включали розпорядження тестатора щодо душі та способу її поминання, тіла, майна, фундацій, легацій, настанов нащадкам, вказівки стосовно способу засвідчення та роборації акта, виконання заповіту (призначення екзекуторів тестаменту). Нерідко застерігалася умова, з настанням якої мали відбуватися правові наслідки, що безпосередньо стосувалися предмета тестаментування. Істотно, що сам зміст акта залежав насамперед від причини його укладення, яка в самому документі часто не вказана або майстерно завуальована, а також від наявного у заповідача майна (різних форм власності та речової приналежності).

Досліджуючи власне цей, найвагоміший за змістом елемент тестаменту, слід зважати на те, що більшість заповітів укладалася шляхтою за умов важкої тілесної хвороби. Такі обставини, швидше за все, не давали змоги здійснювати цю чинність протягом тривалого відрізка часу, оскільки смерть людини, котра нездужала, могла настати в будь-який момент. Тому важко уявити собі тестатора, який за доволі несприятливих обставин міг тримати у голові чітку та логічну схему викладу своїх передсмертних розпоряджень. Можемо припускати, що такий стан речей часто ставав причиною непослідовного висловлення розпоряджень останньої волі. Іншим аргументом на ко-

ристь цього припущення є інша назва акту, тотожна тогочасним юридичним терміном “тестамент” – “остання воля” (*ultima voluntatis*), яку ніхто не міг обмежувати (окрім заборон, задекларованих земським правом). Це частково пояснює те, що більшість цих важливих для тестаменту елементів (за винятком розпоряджень щодо душі та тіла) висловлювалися шляхтою в довільній словесній формі та без вживання чітко ustalених формул. Нерідко порушеною була і послідовність викладу розпоряджень.

Логічна схема послідовності диспозицій тестаменту, який укладався за нормальних умов, мала б виглядати таким чином:

- розпорядження щодо душі.
- розпорядження щодо тіла.
- прохання пробачити вмираючому скоєні ним образи.
- пробачення образ, завданих тестаторові іншими особами.
- розпорядження щодо майна (рухомого: сум на поховання тіла та помин душі, сум для спадкоємців, сплати боргів, виплат слугам тощо).
- призначення протекторів (чоловіками для сиріт та вдови) та виконавців тестаменту.
- вказівка на спосіб засвідчення акта (короборація).

Далеко не всі елементи наведеної вище схеми можна назвати істотними (у правовому розумінні) для цього приватноправового акта. Адже навіть за відсутності деяких із них остання воля не втрачала своєї сили та залишалася обов’язковою до виконання. Проте майже усі ці елементи властиві саме заповіту і, у даному випадку, вони виступають як специфічно тестаментові. Винятком є, зокрема, розпорядження, що стосуються способу засвідчення тестаменту, властиві й іншим актам (шлюбним інтерцизам, договорам дарування тощо).

Варто зазначити, що до диспозицій заповіту ми відносимо усі волевиявлення заповідача, розміщені у тексті акта останньої волі. Проте не в усіх тестаментах вищезазначені елементи тестаментової диспозиції розміщено саме у такому порядку. Більше того, деякі з цих елементів відсутні.

Зважаючи на те, що заповіт є диспозитивним актом, йому притаманна наявність також – окрім згаданих вище – інших розпоряджень. Серед цих диспозицій були такі, котрі залежали виключно від волі тестатора та його специфічних побажань і не могли бути враховані у формулярі. Це може бути надиктування напису на своїй надгмогильній плиті¹⁵⁸ чи зазначення умов, з настанням яких має виконуватися заповіт. Настанови морально-етичного характеру дітям, природно, містяться лише в заповітах осіб, котрі мали нащадків. Доволі часто трапляються прохання до спадкоємців не ображати вірних слуг заповідача.

Без сумніву, є чимало заповітів, послідовність диспозицій яких наближена до поданої вище. Проте, враховуючи, що у випадку тестаментів диспозиції є результатом прямого волевиявлення, схеми їх подання будуть найрізноманітнішими. Тут немало важне значення мають сімейний стан тестатора, стать, наявність прямих спадкоємців, бездітність, майно тощо.

Як приклад, розглянемо схему диспозицій у тестаменті колишнього львівського гродського регента, а на момент укладення акта підляського войськового Адама Юзефа Бжозовського (1735 р.). Причиною такого вибору є очевидна обізнаність тестатора у написанні заповітів, оскільки до укладення багатьох із них він, як працівник гродської канцелярії, був причетний особисто. Зазначимо лише, що аренда його заповіту є дуже розгорнутою, побудованою у формі покаяння, молитви, визнання віри з цитуванням

фрагмента символу віри, зверненням до всіх святих, тож розпорядження щодо душі відсутнє. Схема ж викладу решти диспозицій змішана з іншими елементами і є такою:

- диспозиція щодо майна (грошової суми та маєтностей).
- опосередкована подяка дружині.
- позивання на Страшний Господній Суд своїх спадкоємців на випадок, якщо ті не виконають розпоряджень заповідача на користь дружини.
- волевиявлення щодо місця поховання тіла.
- призначення грошових сум на помин душі у різні костьоли та монаші ордени.
- розпорядження щодо певної суми грошей.
- розпорядження про виплату заслуг певній особі.
- розпорядження про викуп заставлених коштовностей дружини.
- виділення пожертви на костельний купол для монашого ордену.
- призначення ексекуторів заповіту та визначення їхніх функцій.
- розпорядження щодо роборації акта.
- прохання пробачення у тих, кого скривдив протягом життя.
- висловлення подяки дружині за любов та опіку.
- прощання з друзями.
- завершальне звернення до Господа.
- розпорядження щодо шойнозгаданих незавершених справ заповідача.
- розпорядження щодо способу засвідчення акта.

Така схема викладення диспозицій не позбавлена логіки – за винятком деталей, свіжопригаданих тестатором уже після завершення тестаменту. Сам текст диспозицій є позаклаузульним і висловленим у довільній, проте чіткій формі¹⁵⁹. Акт не складає враження поспішного, тому можемо віднести його до логічно укладених. Приблизно за такою схемою на практиці укладалися більшість розглянутих нами заповітів.

Незначна частина тестаторів намагалася чітко висловлювати свою останню волю, у результаті чого виникли тестаменти, диспозиції яких зафіксовані у формі пронумерованих переліків пунктів. У кожному заповіті в межах цих елементів зафіксовані різні розпорядження та позадиспозиційна інформація. Так, схема диспозицій останньої волі Яна Ігнатовського (1702 р.), товариша хоругви королевича Александра Собеського, має таку почерговість¹⁶⁰:

- диспозиція щодо душі.
- перелік грошових сум та рухомостей.
- пронумерований перелік побожних записів (пункти 1–14, 16).
- призначення посажної суми для “панни Пясецької”.
- розпорядження на користь різних осіб щодо рухомих речей.
- призначення ексекуторів та зобов’язання їх під страхом Страшного Суду виконати волю заповідача.
- розпорядження щодо продажу певних рухомостей.
- розпорядження щодо місця поховання тіла.
- розпорядження щодо спадкових маєтностей.
- розпорядження щодо віддання тіла землі.
- висловлення подяки Господові.

У цьому випадку попунктно перераховані лише легації на костьоли та чернечі ордени. Усі інші розпорядження висловлені досить безсистемно, оскільки предметом тестаментування є переважно рухоме майно та готівка.

Тестамент жовківського провентового писаря Анджея Вольського відразу після інвокації містить десять пунктів перерахунку боргів, які завинили йому різні особи. Тож схема диспозицій така¹⁶¹:

- десять пунктів переліку заборгованих тестаторові готівкових сум (підтверджених документами).
- диспозиція рухомого та нерухомого майна на користь дружини.
- короборація.

У заповіті Міхала Ґдовського подана таблиця готівкових коштів, призначених для передавання їх у спадок. Наміром тестатора було полегшити надалі справу екзекуторам¹⁶².

Попунктне висловлення окремих диспозицій міститься також у тестаментях летичівського підчашого Францішка Прус Шуманчевського та Міхала Пйотровського. У заповіті першого попунктно перераховані розпорядження щодо сум, які передавалися у спадок дітям тестатора¹⁶³, а М. Пйотровський пунктами окреслює спадкові рухомості¹⁶⁴.

Серед виявлених нами тестаментових актів є “Пункти останньої волі вельможної її милості теребовельської стольникової Катажини Вільчкової”¹⁶⁵. Акт, дійсно, побудований у формі восьми пунктів, проте тут ними представлені не якась окрема частина чи вид розпоряджень (як проілюстровано вище), а повністю викладено зміст останньої волі заповідачки. У заповіті також відсутні початкові клаузули – інвокація, інтитуляція та аренга. Схема викладення тестаментових розпоряджень у ньому виглядає таким чином:

1. Розпорядження тестаторки щодо грошової суми:
 - розпорядження щодо обов’язкового виконання синами останньої волі.
 - безпосередня диспозиція щодо спадкової суми.
 - призначення грошової суми для помину своєї душі.
2. Диспозиція щодо душі та тіла:
 - диспозиція щодо душі.
 - диспозиція щодо тіла з визначенням місця поховання та пов’язаних з цим видатків.
3. Призначення суми на позолоту ікони для молитов за душу.
4. Призначення суми на служби за свою душу та душу покійного найстаршого сина.
5. Призначення грошової суми синові.
6. Розпорядження синам позичити кошти на оплату поховання її тіла.
7. Розпорядження щодо суми на проведення процесії в день похорону.
8. Розпорядження синам поділити усі наявні рухомості між собою порівну:
 - настанова синам не виходити за межі останньої волі.
 - розпорядження щодо способу засвідчення акту.

У даному випадку тестаторка доволі лаконічно висловила свої побажання, використавши для цього розподіл на окремі пункти, зміст яких між собою практично не пересікався. Проте слід підкреслити, що такий тестамент з усього досліджуваного комплексу є, скоріше, винятком, аніж типовим способом волевиявлення. Без сумніву, розподіл на пункти слід вважати намаганням заповідачки якомога чіткіше висловити свою останню волю.

Іншим прикладом висловлення останньої волі по пунктах є заповіт Єви Уруської (1711 р.)¹⁶⁶. Він складається із шести пунктів, яким передують суто клаузульні розпорядження щодо тіла та душі. Пункти включають історію нещасливого співжиття

заповідачки із своїм чоловіком, котрий посягався на її рухоме та нерухоме майно й життя. Через посягання на останнє тестаторка протягом останнього року переховувалася від чоловіка. Після пунктів Є. Уруська чітко висловлює дві диспозиції: перша стосувалася підготування документів дітьми для вступу їх у володіння майном матері, друга – вказівка на спосіб засвідчення акта. Здавалося б, що цей заповіт є виплеском емоцій скривдженої жінки. Проте насправді тут у прихованій формі, за посередництва пунктів з історії життя заповідачка доводить, що її чоловік не має прав на спадок по ній. Адже згідно з тогочасним правом, загроза життю спадкодавця могла вважатися підставою для втрати права на спадок¹⁶⁷.

З-поміж досліджених тестаментів можна виділити групу актів, у яких диспозиція складається лише з одного, рідше кількох розпоряджень щодо спадкового майна. Такі заповіти відзначаються лаконічністю формул, а іноді їх частковою відсутністю. Це переважно акти дрібної шляхти, яка мешкала у Львівській землі. Яскравим прикладом такого тестаментового акта є заповіт Базилія Ясніського Тіхурека, в якому наявні (після інвокації та лаконічної аренги) лише два розпорядження. Перше стосується передання доньці у спадок земельного наділу замість посажної суми. Другим розпорядженням тестатор призначає суд у Львівському гроді у випадку невиконання його заповіту¹⁶⁸. У цій же групі актів наявний спільний заповіт подружжя Селецьких¹⁶⁹. Його особливість, окрім лаконічності, полягає у тому, що він писаний від імені дружини. Схема його є такою:

- розпорядження тестаторки щодо душі.
- розпорядження тестаторки щодо тіла.
- розпорядження тестатора та тестаторки щодо набутого земельного наділу, призначеного для помину душ.
- розпорядження тестатора та тестаторки щодо коня, призначеного для оплати богослужіння за душі.
- спільне позивання на Страшний Суд Господній усіх незгідних з тестаментом.
- спільна короборація.

Отже, бачимо, що заповітам притаманна наявність певної структури, що засвідчує прагнення тестаторів до якомога чіткішого викладу своєї останньої волі.

У переважній більшості опрацьованих нами заповітів тестатори найперше турбуються про душу. Тому, як правило, в тестаментах ця частина формуляру розпочинається словами: “Насамперед душу мою Господу Богу Всемогутньому віддаю” (“A parzód duszę moją Panu Bogu Wszemogącemu oddaię”), що простежується у різних вербальних варіаціях. Без сумніву, ця частина заповіту використовувалася в тестаментуванні у вигляді формули. Диспозиція щодо душі подавалася у найрізноманітніших модифікаціях. Лаконічний варіант репрезентує розпорядження щодо душі Станіслава Зельонки: “Душу мою, взяту від Бога, Богові віддаю”¹⁷⁰. Томаш Пілавський розпоряджається щодо душі так: “Душу мою, створену від Всемогутнього Бога в Трійці Святій Єдиного, і Пресвятою Кров’ю Ісуса врятовану, тому ж Богові тепер і в годину моєї смерті віддаю”¹⁷¹. Францішек Трембецький пише: “беру собі насамперед за свідка Бога, в Трійці Святій Єдиного, Найсвятішу Діву Марію, Матір Сина Божого, святих ангелів, слуг Божого Маєстату, всіх святих, Божих мешканців, ангела, хранителя і опікуна мого, патрона мого святого Францішека, віддаюся їм в опіку і грішну душу свою їм рекомендую”¹⁷². Винятково розширеною є диспозиція щодо душі шляхтича-католика Станіслава Дубайського такого змісту: “Віддаючись в найпильнішу охорону святому

ангелові моєму, мені при хрещенні віри святої католицької від Найвищого Творця призначеному, віддаюся при тому найпершій по Богу і Творцеві Моєму Особливій Матері Всього Християнства, Найдостойнішій, Найсвятішій Діві Марії як єдиній кожного християнина захисниці опіці, моєму патронові святому Станіславові, призначеному мені на святому хрещенні, святому Михаїлові як керівникові небесних хорів, святому Францішкові, Ксаверієві, святому Ігнацеві, Непомуцинові Войцехові святому, святій Барбарі, захисниці конаючих, святій Катерині, в їх опіку і руки душу мою віддаю¹⁷³. Схожа формула застосовувалася для висловлення розпоряджень щодо душі й у інших заповідях¹⁷⁴.

Диспозиція стосовно душі найчіткіше була окреслена в тестаментх уніатів і виділялася як окремий пункт самими тестаторами. У тестаменті уніата Александра Папари ця частина мала таку форму: “так мою останню волю щодо душі чиню. Насамперед нехай буде вічна подяка і безсмертна хвала Божому маєстатові, що мені дав народитися в святій католицькій православній вірі, в якій я живу і хочу померти, міцно вірячи і визнаючи усе, що свята Католицька Православна Східна церква і святі отці Василій, Григорій, Златоустий, Афанасій, Амвросій, Августин, Геронім, Григорій Великий навчають і мені до віри подають. Душу мою, найдорожчою кров’ю розп’ятого Христа Спасителя мого врятовану, в пресвяту рану його грудей віддаю”¹⁷⁵.

У деяких тестаментх диспозиція щодо душі відсутня¹⁷⁶.

Наступною в шляхетській останній волі була диспозиція щодо поховання тіла і помину душі. Як правило, вона включала настанови щодо місця, способу і часу захоронення тіла, а також вказівки про грошові суми, призначені тестатором для богослужінь за душу та для вбогих, які мали молитися за душу померлого. Щоб принизити себе перед Богом і підкреслити свою грішність та, водночас, каяття, Томаш Пакославський просить відразу після смерті поховати його “грішне тіло” в “голих дошках” в землю там, де під час богослужіння стоять убогі¹⁷⁷. Галицький хорунжий Стефан Злочевський заповідає, щоб його тіло обов’язково поховали в мостиському костьолі отців домініканів, у гробі з його покійними дружинами і дітьми¹⁷⁸. Загалом, усі тестатори просили поховати їх тіло, “зліплене з землі”, у костьолах різних монаших орденів: францисканців¹⁷⁹, домініканів¹⁸⁰, кармелітів¹⁸¹, бернардинів¹⁸², тринітаріїв¹⁸³, єзуїтів¹⁸⁴, бенедиктинів¹⁸⁵. Холмський каштелян Станіслав Лігенза Мінор точного місця поховання не вказує, а просить поховати його тіло “в землі, далеко не везучи”¹⁸⁶. Александр Папара заповідає поховати себе або в костьолі, або в церкві¹⁸⁷. Практично всі тестатори застерігають, щоб їх поховали “без світських почестей” (“bez pompy światowej”)¹⁸⁸.

Окремі шляхетські тестаменти не містять розпоряджень щодо душі і тіла¹⁸⁹, тож майновій диспозиції в них передуює подяка Богові, Діві Марії, батькам, родичам і друзям, а також прощення усіх кривдників. Так, у тестаменті Уршулі Лозінської, після конкретизації причин укладення останньої волі, читаємо: “Насамперед прощаюся з усіма своїми приятелями і віддаю Господові Богу, Найсвятішій Матері і наймилішому батькові моєму за виховання в молодості моїх літ при останньому прощанні належну подяку. Також і усім моїм неприятелям, які мені, грішній, і моїм батькам зло чинили, з чистого серця тут і на тому світі відпускаю”¹⁹⁰.

Найважливішим пунктом останньої волі шляхтича були розпорядження щодо майна і визначення спадкоємців¹⁹¹, хоча в польському спадковому праві остання чинність не була обов’язковою¹⁹².

Майнова диспозиція тестаменту включала схему розподілу майна між спадкоємцями, розпорядження щодо здійснення фундацій і легацій на костьоли, церкви та

монастирі¹⁹³ (чи навіть мечеть¹⁹⁴), розпорядження щодо вибрання і повернення взятих за життя боргів¹⁹⁵, призначення опікунів, виконавців¹⁹⁶, охоронців.

Тестатори, в яких були прямі спадкоємці, розподіляли майно між ними. Тому майнова диспозиція в таких тестаментх включала порядок поділу спадку (зазвичай, у таких випадках майно поділялося між дітьми порівну¹⁹⁷), призначення коштів на помин душі, а також для легацій на костьоли, церкви і монастирі. За наявності боргів, сплатити їх зобов'язували спадкоємців.

Натомість, у тестаментх безпотомних, а також осіб, які не мали близьких родичів, майнова диспозиція суттєво відрізняється. Згідно з коронним спадковим правом, безпотомні особи (*homo sterilis, desertus, prole carens*) були позбавлені обмежень щодо вільного розпорядження рухомим і нерухомим майном¹⁹⁸. Конституція Пйотрковського сейму 1511 р. дозволила усім бездітним вільно розпоряджатися діличним майном, окрім третини, яка залишалася в руках представників роду¹⁹⁹. Ця правова норма активно використовувалась у польській спадково-правовій практиці. Значна частина шляхтичів, тестаменти яких ми дослідили, були безпотомними²⁰⁰. З-поміж них Ігнацій Беринда Чайковський і Ян Днестшанський передали усе своє майно у пожиттєве володіння своїм дружинам²⁰¹, Казімеж Козловський заповів усе у спадок рідному братові²⁰². Безпотомне подружжя Ян і Катажина Селецькі усе нерухоме майно записали чайковицькій церкві, “щоб за їхні душі хвала Богу не закінчувалася”²⁰³. Францішка Степковська в старості вступила до закону св. Бенедикта у Львові, якому й переказала виділену їй батьками посажну суму (3 000 злотих)²⁰⁴, а Уршуля Лозінська передала усе успадковане по матері майно своїй двоюрідній сестрі, дочці батькового брата²⁰⁵. Траплялося, що безпотомні шляхтянки заповідали майно своєму чоловікові. Так, Зоф'я Краєвська за два тижні до смерті “на послідок, як дружина, що кохає свого чоловіка”, записала йому “усе, чим володіла”²⁰⁶. У тестаментовому спадкуванні існувала також практика пожиттєвого запису майна чоловікові, що підтверджує остання воля Катажини з Любовецьких Блешинської²⁰⁷.

Важливою частиною в тестаменті було призначення езекуторів (виконавців заповіту) та опікунів. Дана частина заповіту містилася, переважно, після майнових розпоряджень. Виконавцями, як правило, ставали впливові у тогочасному суспільстві особи. Наприклад, галицький каштелян Стефан Карчевський призначив одночасно опікунами дружини і езекуторами тестаменту таких осіб (1723 р.)²⁰⁸: краківського воєводу Януша Антонія Корибута Вишневецького²⁰⁹, канцлера Великого князівства Литовського Міхала Сервація Вишневецького²¹⁰, коронного інстигатора Яна Куната Вирозембського²¹¹, кременецького підкоморія Станіслава Ледоховського²¹², а також свого сина, житомирського старосту Юзефа Карчевського²¹³. Подібно вчинив коронний великий гетьман Станіслав Матеуш Жевуський, езекуторами тестаменту (1728 р.) якого стали такі особи: примас Королівства Польського Теодор Потоцький, коронний великий канцлер Ян Шембек, люблінський воєвода Ян Тарло та інші тогочасні магнати²¹⁴.

Наступним пунктом тестаменту була санкція, яка містила вказівки щодо способу покарання того, хто порушить волю тестатора²¹⁵. Санкція тестаменту була релігійного змісту і, переважно, у формі покликання тестатором на Страшний Суд тих, хто наважиться порушити його останню волю²¹⁶. Так, Григорій Батко в своєму тестаменті застерігає усіх, хто порушить його останню волю і вчинить кривду його дружині і дітям, що буде судитися з ними на Страшному Суді²¹⁷; Константин Загоровський кличе на Страшний Суд усіх, хто буде перечити його останній волі²¹⁸; подібною є санкція і закрочимської підчашини Йоганни Гумовської, якою заповідачка лякає езекуторів²¹⁹.

Формуляр шляхетського тестаменту часто включає умову, яка має місце в тих випадках, коли тестатор сподівався на одужання чи повернення живим з війни. Так, Миколай Пілатовський ставить таку умову: “Залишаю за собою волю поправити цей тестамент, якщо Бог продовжить мій вік”. В інших тестаментах також наявна подібна умова²²⁰. В окремих актах останньої волі на місці умови міститься касація попередніх тестаментів²²¹.

Після санкції або умови в останній волі знаходиться корборація (пояснення способів і засобів засвідчення)²²². Майже усі тестатори просять облятувати свої тестаменти в гродських актах, щоб надати їм юридичної сили, а також запобігти усім можливим зловживанням щодо своєї волі. Як і багато інших шляхтичів, Станіслав Пілік пише: “Цей тестамент хочу мати такого способу ваги і певності, щоб був роборований львівськими гродськими актами, на що для більшої віри і ваги цього тестаменту власною рукою і печаттю ствердивши, при запрошених свідках підписуюся”²²³.

Кінцевий протокол

Есхатокол тестаменту був побудований за своєрідною схемою. Спочатку йшла датація: тестатор вказував місце і час укладення останньої волі. У значній частині заповітів формула датації мала, наприклад, такий зміст: “Року Божого тисяча сімсот чотирнадцятого місяця грудня дня шістнадцятого”²²⁴. Іноді на першому місці вказувався день, а не рік. Цю формулу писали як латинською²²⁵, так і польською²²⁶ мовами. Відомий випадок, коли тестатор зазначає, що його тестамент датовано “за руським календарем”²²⁷. Деякі акти датовано з прив’язкою до свят²²⁸. Посеред усього загалу трапляються такі заповіти, в яких датаційна клаузула не містить вказівки дня²²⁹ або обмежується лише роком²³⁰. Незначне число заповітів взагалі не містить датації²³¹.

Непоодинокими були випадки, коли в кінці тестаменту шляхта вміщувала додатки – кодицили (codicilli)²³². Тестатори позначали їх у тексті як “post scriptum” або “codicillum”. Ці додатки були різного змісту. Дехто з тестаторів пригадував якийсь борг²³³, хтось доводив право власності на певну маєтність²³⁴.

Засвідчувальні формули актів останньої волі можна поділити на ті, в яких даний елемент складається лише з підпису заповідача (subscriptio testatoris), і ті, де, окрім підпису тестатора, містяться підписи свідків (testatio). До перших належать тестаменти, написані власноручно – вони, відповідно до законодавства Речі Посполитої, містили лише субскрипцію самого заповідача: присутність свідків у даному випадку була необов’язковою²³⁵. Серед досліджуваних нами актів останньої волі чимало тестаментів, у яких підпис тестатора є єдиним²³⁶.

Дана формула у значній кількості актів останньої волі містилася після²³⁷ або перед²³⁸ вказівкою на місце і час написання заповіту (датацією). В окремих тестаментах підпис ішов відразу після диспозиції і фактично завершував акт, оскільки датація була відсутня²³⁹. Зокрема, в тестаменті Казімежа Вишоватого в есхатоколі дата не вказана, а на її місці, перед засвідченням, є вказівка про те, що ця інформація міститься вище (“hac die et data ut supra”)²⁴⁰. У заповітах Лукаша Юзефа Скшийського та львівського мечника Антонія Дунстана Коритка дата є перед підписом, проте після нього містяться ще короткі розпорядження тестаторів²⁴¹.

Формули субскрипції у різних тестаментах різнилися поміж собою. Основу цієї клаузули складали ім’я і прізвище тестатора, іноді вказувалося суспільне становище особи з вказівкою на займані посади та уряди, а також описувалися обставини та спосіб

поставлення особистого підпису. Щодо імені та прізвища, то їх містили практично усі взяті нами до уваги субскрипції 35 власноручних тестаментів, окрім останньої волі Лукаша Юзефа Скржійського, який, підписуючись, проставив лише прізвище “Skrzyiski” (повне ім’я довідуємося з початкового канцелярського впису)²⁴².

Інформацію про уряди містять лише окремі субскрипційні формули, оскільки лише невелике число заповідачів обіймали якісь посади. Точна назва займаного уряду, зазвичай, міститься після імені і прізвища, як, наприклад, у засвідченні мечника Львівської землі А.Д. Коритка: “Dunstan Antoni Korytko miecznik ziemi lwow(skiey)”²⁴³; інскрипційна формула тестаменту Домініка Коссаковського, містить вказівку на його підляське каштелянство²⁴⁴. Субскрипція останньої волі Єжи Сокольницького була дещо поширенішою: “Tuż tedy koń(z)e y podpisuie sie na tym testamencie Irzy Sokolnicki podczaszy lwowski”²⁴⁵.

Щодо печаток, то, поряд із субскрипцією, вони наявні лише в небагатьох заповітах. Оскільки ми використовуємо обляти заповітів, слід зазначити, що такий елемент засвідчувальної формули, як печатка, передавався гродським канцеляристом у формі “sigilli annularis”²⁴⁶, “locus sigilli”, “locus sigilli usitati”, іноді цей фрагмент трапляється з уточненням “locus sigilli in cora rubra expressi”²⁴⁷. Варто зазначити, що далеко не всі тестаменти були засвідчені печатками.

Основними елементами засвідчувальної формули невласноручного заповіту були субскрипція тестатора та підписи свідків, якими, фактично, мав завершуватися цей акт.

Відповідно до місця розміщення та наявності підпису заповідача, акти останньої волі можна поділити на заповіти письмених та неписьмених. З-поміж перших слід виділити такі, де субскрипція є власноручною і розміщена після датації. Наявність підпису заповідача після датації характерна для більшості розглянутих есхатоколів²⁴⁸. Непоодинокими були випадки, коли підпис тестатора розміщувався поміж підписів свідків. Зокрема, так було при засвідченні тестаментів Уршулі Лозінської²⁴⁹ та Яна Антонія Лампрехта²⁵⁰ – підпис першої є четвертим за рахунком, останнього – третім, причому в обох актах першими підписалися особи духовні (проте при жодному з цих підписів не вказано, в ролі якості ці особи були присутні).

У тестаментях неписьмених такий елемент, як власноручний підпис заповідача, відсутній. Проте шляхтич, який не вмів чи не міг писати, повинен висловити свою причетність до укладення власної останньої волі. Ця необхідність реалізовувалась по різному. Власноручність досягалася проставлянням хреста, про що, як правило, писар від особи заповідача зазначав вище фразою “iako nieumieiący pisać”. Подібний випадок ілюструє заповіт Дороти Ясенської, де засвідчувальна формула починається словами: “Ze pisać nieumiem Krzycz S. na znak podpisu moiego kładę własną ręką +”, після чого йдуть підписи сповідника і свідків²⁵¹.

Розмаїття субскрипцій, як і число свідків, є дуже великим. Кількість свідків у розглянутих заповітах коливається від одного до кільканадцяти. Це впливало з різних обставин написання актів останньої волі. Достатньо ілюстративною щодо наявності кількох свідків є тестація заповіту Міхала Гедзінського: “Będąc przytomny przy tey dyspozycyi i(ego) m(ości) pana Michała Giedzińskiego, którą przy zdrowey pamięci y umyśle, a słabym na ciele będąc zdrowiu uczynił, iako proszony przyjaciel ten testament ręką własną podpisuię Iózef Mogielnicki skarbnik drohicki pisarz grodzki lwowski manu p(ropri)a. Locus sigilli genuini. Jako proszony przyjaciel od w(ielmoznego) i(ego) m(ości) pana chorążego gwardyi J(ego) K(rolewskieg) M(oś)ci y Rz(eczy) P(ospoli)tey na affektacyą tegoz i(e)g(o) m(o)ści ia przy tym testamencie będący ręką moią podpisuię się Ian Uruski

burgrabia grodski lwowski m(anu) p(ropr)ia. Locus sigilli genuini²⁵². Як бачимо, згадані особи підписалися як приятелі і жодним чином не наголосили на тому, що були присутні як урядники чи конкретно свідки. Крім того, тестація містить інформацію про обставини засвідчення. Процитована формула є типовою для заповітів, які підписали кілька осіб. У випадках, коли свідки були неписьменними, вони проставляли хрести біля своїх прізвищ та імен²⁵³.

* * *

Шляхетські заповіти, що дійшли до нас у реляційних книгах Львівського та Перемишльського гродських судів першої половини XVIII ст., уклалися за своєрідним формуляром. У послідовності структурних елементів він нагадує – за незначними винятками – формуляр середньовічного акта. Щоправда, єдиної схеми укладення актів останньої волі з використанням ідентичних формул (у словесно-змістовому розумінні) не існувало. Розмаїття вжитих клаузул є значним. Тому доводиться говорити про десятки варіантів тестаментового формуляру, який використовувався у цей період. Особлива строкатість властива для інвокаційної клаузули, численні польськокомовні й латиномовні (у меншій мірі) варіанти якої мали різне змістове наповнення. Деякі з цих інвокацій збереглися ще з часів пізнього середньовіччя. Багатством форм відзначається й аренга тестаментів. У частині контексту заповіти містять специфічні, притаманні лише заповітові, елементи, зміст яких викладався переважно у довільній формі без ужиття конкретних формул. Виняток становили висловлення волі щодо душі. Менший ступінь варіативності характерний для датування, яке розміщувалося найчастіше після контексту і супроводжувалося вказівкою про місце укладення акта. Формули засвідчення тестаментів, в основному, були подібними між собою.

¹ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Lwów, 1910. – Т. II. – S. 81.

² Ibid. – S. 80, 89–90.

³ Kętrzyński S. Zarzys nauki o dokumencie polskim wieków średnich. – Warszawa, 1934. – Т. I. – S. 63.

⁴ Ibid. – S. 65.

⁵ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – Warszawa, 2001. – S. 448.

⁶ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku. – Poznań, 1998. – S. 31.

⁷ Giry A. Manuele de diplomatique. Diplômes et chartes. Chronologie technique. Eléments critiques et parties constitutives de la teneur de chartes. Les chancelleries. Les actes privés. – Paris, 1925. – P. 34.

⁸ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S. 448-449; Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych... – S. 31. Артур Жірі називає цю частину текстом (texte) (Giry A. Manuele de diplomatique... – P. 34).

⁹ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S. 449.

¹⁰ Giry A. Manuele de diplomatique... – P. 34.

¹¹ За класифікацією Юзефа Шиманського, протокол акта включав інвокацію, інтитуляцію, інскрипцію; контекст – аренгу, промільгацію, нарацію, диспозицію, санкцію, короборацію; есхатолог – тестацію (підписи автора і свідків), датацію, апрекацію (Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S. 448-450).

¹² Докладніше про ці заповіти див.: Винниченко О. Заповіти шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2006. – Т. ССЛІІ: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 663-686.

¹³ Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра документів середньовіччя // Архіви України. – К., 1974. – № 6. – С. 16.

¹⁴ Voüard A., de. Manuel de diplomatie française et pontificale. – Paris, 1929. – Vol. 1. – P. 261.

¹⁵ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – S. 448.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 9 (Львівський гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1079; Спр. 480. – Стор. 759, 1224; Спр. 481. – Стор. 1116; Спр. 484. – Стор. 517; Спр. 487. – Стор. 679, 823, 825; Спр. 488. – Стор. 2253, 2647; Спр. 489. – Стор. 1336–1337; Спр. 490. – Стор. 1655; Спр. 493. – Стор. 1881; Спр. 496. – Стор. 413; Спр. 497. – Стор. 233, 1852; Спр. 498. – Стор. 1392; Спр. 499. – Стор. 431, 1263; Спр. 501. – Стор. 901; Спр. 502. – Стор. 1187; Спр. 503. – Стор. 1082, 1270; Спр. 504. – Стор. 34; Спр. 506. – Стор. 2015; Спр. 510. – Стор. 827; Спр. 513. – Стор. 981, 1049; Спр. 514. – Стор. 490; Спр. 515. – Стор. 2028; Спр. 516. – Стор. 3396, 3843, 4137; Спр. 517. – Стор. 193; Спр. 519. – Стор. 1809; Спр. 520. – Стор. 117, 582; Спр. 521. – Стор. 1142, 1167; Спр. 525. – Стор. 2516; Спр. 531. – Стор. 432; Спр. 532. – Стор. 687, 2295, 2875; Ф. 13 (Перемишльський гродський суд). – Оп. 1. – Спр. 470. – Стор. 824; Спр. 471. – Стор. 2908, 2932, 3033; Спр. 472. – Стор. 875; Спр. 474. – Стор. 818; Спр. 476. – Стор. 327; Спр. 477. – Стор. 1534, 1584; Спр. 478. – Стор. 623; Спр. 479. – Стор. 1426, 1595; Спр. 480. – Стор. 481; Спр. 482. – Стор. 989; Спр. 483. – Стор. 1206; Спр. 484. – Стор. 359, 663; Спр. 485. – Стор. 2013; Спр. 486. – Стор. 738; Спр. 487. – Стор. 241, 1387; Спр. 490. – Стор. 2296; Спр. 491. – Стор. 740, 901; Спр. 493. – Стор. 1907; Спр. 494. – Стор. 135, 756, 791, 1517; Спр. 495. – Стор. 350, 3439; Спр. 496. – Стор. 300, 396, 1063, 1150; Спр. 498. – Стор. 3235; Спр. 499. – Стор. 67, 271 319, 387, 567, 1037, 1333; Спр. 501. – Стор. 904, 1259; Спр. 502. – Стор. 2397; Спр. 506. – Стор. 2561; Спр. 507. – Стор. 3583; Спр. 509. – Стор. 223, 225, 306, 951, 1353; Спр. 511. – Стор. 1034, 1173; Спр. 512. – Стор. 1503; Спр. 517. – Стор. 287; Спр. 518. – Стор. 1284; Спр. 519. – Стор. 1288; Спр. 520. – Стор. 499.

¹⁷ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 470. – Стор. 501.

¹⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 535. – Стор. 1499.

¹⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 507. – Стор. 3223.

²⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 476. – Стор. 15.

²¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 529. – Стор. 185; Спр. 532. – Стор. 2412-2413, 2832.

²² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 555. – Стор. 1152–1153.

²³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 544. – Стор. 2181.

²⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 542. – Стор. 153.

²⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 1395.

²⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 509. – Стор. 1155.

²⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 683; Спр. 492. – Стор. 2395; Спр. 516. – Стор. 1715; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 503. – Стор. 1716; Спр. 508. – Стор. 82; Спр. 516. – Стор. 1715.

²⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 470. – Стор. 786.

²⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 2030.

³⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 1037.

³¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 433, 814; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1106; Спр. 502. – Стор. 2281; Спр. 515. – Стор. 155.

³² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 2169–2170.

³³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 535. – Стор. 233.

- ³⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 508. – Стор. 1224; Спр. 545. – Стор. 2903.
- ³⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1285; Спр. 514. – Стор. 1160; Спр. 557. – Стор. 2368.
- ³⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 527. – Стор. 2879.
- ³⁷ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2444.
- ³⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 529. – Стор. 1333.
- ³⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 3133.
- ⁴⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 500. – Стор. 2748.
- ⁴¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 484. – Стор. 214; Спр. 492. – Стор. 2229; Спр. 512. – Стор. 1510; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 486. – Стор. 92; Спр. 503. – Стор. 1714; Спр. 508. – Стор. 1650; Спр. 518. – Стор. 2217.
- ⁴² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 519. – Стор. 1129.
- ⁴³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1; Спр. 501. – Стор. 1315.
- ⁴⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 560. – Стор. 1493.
- ⁴⁵ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 945.
- ⁴⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 500. – Стор. 3208.
- ⁴⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 1466.
- ⁴⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 1453.
- ⁴⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 502. – Стор. 1328; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 484. – Стор. 478; Спр. 503. – Стор. 1505; Спр. 519. – Стор. 797; Спр. 520. – Стор. 749.
- ⁵⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 564; Спр. 513. – Стор. 969; Спр. 519. – Стор. 343.
- ⁵¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1285, 1895; Спр. 480. – Стор. 261; Спр. 482. – Стор. 1084; Спр. 483. – Стор. 2059; Спр. 486. – Стор. 422; Спр. 488. – Стор. 3110; Спр. 494. – Стор. 171; Спр. 495. – Стор. 1127.
- ⁵² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 471. – Стор. 1970.
- ⁵³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 497. – Стор. 2034.
- ⁵⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1007; Спр. 503. – Стор. 743; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 485. – Стор. 1328, 1376.
- ⁵⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 544. – Стор. 2859.
- ⁵⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 556. – Стор. 823.
- ⁵⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1282; Спр. 482. – Стор. 409; Спр. 503. – Стор. 1209; Спр. 515. – Стор. 2739; Спр. 517. – Стор. 856а.
- ⁵⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 538. – Стор. 2345.
- ⁵⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 494. – Стор. 330.
- ⁶⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2965.
- ⁶¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 189.
- ⁶² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 632; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 485. – Стор. 2196.
- ⁶³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 495. – Стор. 3211; Спр. 500. – Стор. 3495.
- ⁶⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 494. – Стор. 491.
- ⁶⁵ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 504. – Стор. 2948.
- ⁶⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 503. – Стор. 76.
- ⁶⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 546. – Стор. 1297.
- ⁶⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 484. – Стор. 334; Спр. 496. – Стор. 608; Спр. 516. – Стор. 3944; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 518. – Стор. 2010; Спр. 524. – Стор. 2945.
- ⁶⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 512. – Стор. 1494.
- ⁷⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 532. – Стор. 677.

- ⁷¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 493. – Стор. 1861; Спр. 505. – Стор. 788; Спр. 509. – Стор. 707; Спр. 519. – Стор. 1377; Спр. 549. – Стор. 1163.
- ⁷² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 1924.
- ⁷³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 531. – Стор. 1368.
- ⁷⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 570.
- ⁷⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 551. – Стор. 212.
- ⁷⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 542. – Стор. 2096; Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 557. – Стор. 1901; Спр. 560. – Стор. 2603.
- ⁷⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 1018.
- ⁷⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 184.
- ⁷⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 504. – Стор. 1969.
- ⁸⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 500. – Стор. 2568.
- ⁸¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 810; Спр. 483. – Стор. 1841; Спр. 493. – Стор. 554; Спр. 499. – Стор. 557; Спр. 506. – Стор. 1779; Спр. 511. – Стор. 121; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 471. – Стор. 2971; Спр. 475. – Стор. 1417; Спр. 478. – Стор. 813, 924; Спр. 498. – Стор. 3081; Спр. 507. – Стор. 3294; Спр. 510. – Стор. 2405; Спр. 548. – Стор. 215.
- ⁸² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2059.
- ⁸³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 523. – Стор. 599.
- ⁸⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 512. – Стор. 1494.
- ⁸⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 2975; Спр. 522. – Стор. 2975.
- ⁸⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 476. – Стор. 695; Спр. 499. – Стор. 443.
- ⁸⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1712.
- ⁸⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 533. – Стор. 99.
- ⁸⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 496. – Стор. 1270; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1922.
- ⁹⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 483. – Стор. 1536.
- ⁹¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 493. – Стор. 1866.
- ⁹² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 532. – Стор. 2702.
- ⁹³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 540. – Стор. 987.
- ⁹⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2055.
- ⁹⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 570.
- ⁹⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 997; Спр. 497. – Стор. 613; Спр. 509. – Стор. 356; Спр. 518. – Стор. 1053; Спр. 522. – Стор. 3282; Спр. 525. – Стор. 1353; Спр. 530. – Стор. 1697, 2013; Спр. 545. – Стор. 869; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 472. – Стор. 678; Спр. 486. – Стор. 680; Спр. 491. – Стор. 189; Спр. 496. – Стор. 545, 993; Спр. 497. – Стор. 1381; Спр. 504. – Стор. 3422; Спр. 506. – Стор. 2141, 2659; Спр. 516. – Стор. 2158.
- ⁹⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 520. – Стор. 345.
- ⁹⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 2158.
- ⁹⁹ Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра... – С. 17.
- ¹⁰⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 540. – Стор. 1893.
- ¹⁰¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 476. – Стор. 695; Спр. 478. – Стор. 1282; Спр. 479. – Стор. 433; Спр. 480. – Стор. 1224; Спр. 482. – Стор. 810; Спр. 483. – Стор. 1841; Спр. 484. – Стор. 214–215, 517; Спр. 486. – Стор. 1833; Спр. 487. – Стор. 679, 823, 825; Спр. 488. – Стор. 2059, 2253, 2647; Спр. 489. – Стор. 623, 1037; Спр. 490. – Стор. 1712, 2030; Спр. 491. – Стор. 683, 1018; Спр. 492. – Стор. 2229; Спр. 493. – Стор. 554, 1790, 1866; Спр. 496. – Стор. 413, 608, 1270; Спр. 497. – Стор. 613; Спр. 499. – Стор. 443, 1007, 1263, 1284; Спр. 500. – Стор. 2569; Спр. 501. – Стор. 901; Спр. 502. – Стор. 1186; Спр. 503. – Стор. 76, 1013; Спр. 509. – Стор. 356; Спр. 511. – Стор. 121; Спр. 513. – Стор. 981, 1048; Спр. 514. – Стор. 1159; Спр. 516. – Стор. 3843; Спр. 517. – Стор. 193, 856а;

Спр. 519. – Стор. 1809; Спр. 520. – Стор. 117, 345; Спр. 521. – Стор. 1167; Спр. 522. – Стор. 2975; Спр. 525. – Стор. 1353; Спр. 525. – Стор. 570; Спр. 526. – Стор. 1354; Спр. 527. – Стор. 913, 1108; Спр. 528. – Стор. 1408; Спр. 529. – Стор. 185; Спр. 530. – Стор. 1697, 1756, 2013; Спр. 531. – Стор. 1407; Спр. 532. – Стор. 1876, 2187, 2295, 2413, 2702, 2832, 2875; Спр. 533. – Стор. 98, 725; Спр. 536. – Стор. 2521; Спр. 540. – Стор. 1, 431; Спр. 543. – Стор. 399, 687; Спр. 544. – Стор. 2181, 2859; Спр. 545. – Стор. 1050, 2317; Спр. 546. – Стор. 1297. Спр. 550. – Стор. 585, 1302; Спр. 552. – Стор. 1820, 1823; Спр. 555. – Стор. 1153; Спр. 556. – Стор. 1097; Спр. 557. – Стор. 1901.

¹⁰² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 468. – Стор. 538; Спр. 469. – Стор. 1449; Спр. 470. – Стор. 501; Спр. 471. – Стор. 1970, 2908, 2971; Спр. 472. – Стор. 875; Спр. 475. – Стор. 1417; Спр. 476. – Стор. 15; Спр. 478. – Стор. 623, 813, 924, 1106; Спр. 479. – Стор. 1922, 2099; Спр. 480. – Стор. 189; Спр. 483. – Стор. 1206; Спр. 485. – Стор. 1376, 2013; Спр. 486. – Стор. 92, 422, 680; Спр. 488. – Стор. 3110; Спр. 490. – Стор. 2296; Спр. 491. – Стор. 189; Спр. 493. – Стор. 1861, 1907; Спр. 494. – Стор. 135, 330, 491, 1518; Спр. 495. – Стор. 3439; Спр. 496. – Стор. 300, 993, 1063, 1150; Спр. 497. – Стор. 1381, 2034, 2178, 2499, 2579; Спр. 498. – Стор. 3081, 3235; Спр. 499. – Стор. 271, 1333; Спр. 500. – Стор. 3495–3496; Спр. 501. – Стор. 1259, 1315; Спр. 502. – Стор. 2281, 2397; Спр. 503. – Стор. 1716; Спр. 504. – Стор. 1969, 2948, 3422; Спр. 506. – Стор. 2561, 2659; Спр. 508. – Стор. 1650, 1655; Спр. 509. – Стор. 223, 306, 707, 1353; Спр. 510. – Стор. 2405; Спр. 514. – Стор. 1379; Спр. 515. – Стор. 155; Спр. 516. – Стор. 1924; Спр. 518. – Стор. 2010, 2217; Спр. 519. – Стор. 1288; Спр. 523. – Стор. 599; Спр. 524. – Стор. 1697; Спр. 527. – Стор. 2779, 2879; Спр. 530. – Стор. 249; Спр. 531. – Стор. 1831; Спр. 533. – Стор. 1789; Спр. 535. – Стор. 1327; Спр. 538. – Стор. 432; Спр. 539. – Стор. 635, 2335; Спр. 540. – Стор. 207; Спр. 542. – Стор. 2096; Спр. 543. – Стор. 2137; Спр. 545. – Стор. 2393; Спр. 548. – Стор. 215; Спр. 549. – Стор. 482, 1163; Спр. 551. – Стор. 872, 1236; Спр. 552. – Стор. 225, 313, 887, 2084, 2103; Спр. 553. – Стор. 775; Спр. 559. – Стор. 1063; Спр. 560. – Стор. 2062; Спр. 561. – Стор. 151; Спр. 562. – Стор. 834; Спр. 564. – Стор. 2227; Спр. 566. – Стор. 1793; Спр. 568. – Стор. 2746а–2747а; Спр. 569. – Стор. 70; Спр. 570. – Стор. 2667; Спр. 571. – Стор. 1133; Спр. 572. – Стор. 1481, 1843; Спр. 573. – Стор. 411, 649, 1139–1140; Спр. 582. – Стор. 3367–3368.

¹⁰³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 759; Спр. 481. – Стор. 1116; Спр. 484. – Стор. 334; Спр. 488. – Стор. 1466, 2965; Спр. 489. – Стор. 1337; Спр. 490. – Стор. 1655, 2170; Спр. 493. – Стор. 1881; Спр. 497. – Стор. 233, 1852; Спр. 503. – Стор. 1082, 1209; Спр. 506. – Стор. 1779, 2015; Спр. 512. – Стор. 1204, 1494, 1510; Спр. 514. – Стор. 490; Спр. 520. – Стор. 582; Спр. 521. – Стор. 1142.

¹⁰⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 520. – Стор. 582.

¹⁰⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 526. – Стор. 2349.

¹⁰⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 569. – Стор. 1530.

¹⁰⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 545. – Стор. 2413; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 470. – Стор. 824.

¹⁰⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 562. – Стор. 2561.

¹⁰⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 468. – Стор. 453.

¹¹⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 485. – Стор. 2196.

¹¹¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2055.

¹¹² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 545. – Стор. 199.

¹¹³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 560. – Стор. 1413.

¹¹⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 431; Спр. 503. – Стор. 1270; Спр. 510. – Стор. 827; Спр. 515. – Стор. 2028.

¹¹⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 819, 1004; Спр. 490. – Стор. 1405; Спр. 492. – Стор. 2397.

¹¹⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 814.

- ¹¹⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1097.
- ¹¹⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1395.
- ¹¹⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 2395.
- ¹²⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 531. – Стор. 1369.
- ¹²¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 540. – Стор. 987–988; Спр. 543. – Стор. 597; Спр. 551. – Стор. 212; Спр. 557. – Стор. 2368; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 469. – Стор. 1613; Спр. 480. – Стор. 261; Спр. 488. – Стор. 2055; Спр. 540. – Стор. 207; Спр. 546. – Стор. 572; Спр. 563. – Стор. 705.
- ¹²² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 2980.
- ¹²³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 509. – Стор. 1155.
- ¹²⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 468. – Стор. 401.
- ¹²⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 4137.
- ¹²⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 557; Спр. 504. – Стор. 34.
- ¹²⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 2516.
- ¹²⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 529. – Стор. 342.
- ¹²⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 1453.
- ¹³⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 3396–3397.
- ¹³¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 3282.
- ¹³² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1655, 1661; Спр. 502. – Стор. 1328, 1334; Спр. 503. – Стор. 743, 749.
- ¹³³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 184, 191.
- ¹³⁴ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. II. – С. 80–81. Таке застереження наявне в тестаменті Юзефа Пілавського, який говорить: “оскільки цей тестамент мою рукою підписаний, мені можна буде його скасувати і дати [в спадок] лише те, що мені буде подобатися” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 768).
- ¹³⁵ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych... – С. 30–31.
- ¹³⁶ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1926. – Т. I. – С. 55.
- ¹³⁷ Aleksandrowicz-Szumlikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI–XVII wieku. – Warszawa, 1995. – С. 7; Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра... – С. 17–18.
- ¹³⁸ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. – С. 449.
- ¹³⁹ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. II. – С. 69.
- ¹⁴⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 517. – Стор. 193.
- ¹⁴¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1, Спр. 577. – Стор. 2007.
- ¹⁴² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 520. – Стор. 345.
- ¹⁴³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 433, 815, 1097–1098; Спр. 480. – Стор. 753, 1225; Спр. 481. – Стор. 1117; Спр. 482. – Стор. 409–410, 810; Спр. 484. – Стор. 214–215, 517–518; Спр. 487. – Стор. 679, 825–826; Спр. 488. – Стор. 1466, 2059, 2253, 2648; Спр. 489. – Стор. 632, 1037; Спр. 490. – Стор. 1395, 1712, 2170; Спр. 491. – Стор. 184, 683, 997; Спр. 492. – Стор. 1454, 2230; Спр. 493. – Стор. 554, 1881; Спр. 496. – Стор. 608; Спр. 497. – Стор. 234; Спр. 503. – Стор. 743; Спр. 516. – Стор. 4137.
- ¹⁴⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 484. – Стор. 517–518.
- ¹⁴⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 2395.
- ¹⁴⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 2975.
- ¹⁴⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 532. – Стор. 1958–1960.
- ¹⁴⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 1224–1225.
- ¹⁴⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 481. – Стор. 1116–1117.

¹⁵⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 513. – Стор. 969.

¹⁵¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 2516.

¹⁵² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 9. – Спр. 499. – Стор. 557; Спр. 556. – Стор. 1097.

¹⁵³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 1084.

¹⁵⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 409, 810; Спр. 483. – Стор. 1841; Спр. 484. – Стор. 214–215; Спр. 487. – Стор. 679, 823, 825–826; Спр. 488. – Стор. 1466, 2965; Спр. 489. – Стор. 1037; Спр. 490. – Стор. 1395, 1655–1656, 2030; Спр. 491. – Стор. 683, 997, 1018; Спр. 492. – Стор. 2229–2230; Спр. 493. – Стор. 554, 1881; Спр. 496. – Стор. 413, 608; Спр. 497. – Стор. 233, 613, 1852; Спр. 499. – Стор. 431, 443, 557, 1263; Спр. 500. – Стор. 2569; Спр. 501. – Стор. 901; Спр. 502. – Стор. 1187; Спр. 503. – Стор. 76, 1082; Спр. 504. – Стор. 34; Спр. 506. – Стор. 1779. Спр. 512. – Стор. 1494, 1511; Спр. 513. – Стор. 981; Спр. 516. – Стор. 3944, 4137; Спр. 520. – Стор. 582; Спр. 521. – Стор. 1142, 1167–1168; Спр. 525. – Стор. 1779; Спр. 526. – Стор. 798, 1354, 2349; Спр. 527. – Стор. 913, 1108; Спр. 530. – Стор. 1697; Спр. 531. – Стор. 1368–1369; Спр. 532. – Стор. 1876, 2702; Спр. 533. – Стор. 725; Спр. 536. – Стор. 2520; Спр. 540. – Стор. 987–988; Спр. 543. – Стор. 399, 597–598, 687–688, 959–960; Спр. 544. – Стор. 2181, 2859; Спр. 545. – Стор. 869, 2413; Спр. 550. – Стор. 585, 1302; Спр. 551. – Стор. 212; Спр. 552. – Стор. 1768, 1820, 1823; Спр. 555. – Стор. 1153; Спр. 556. – Стор. 1097; Спр. 557. – Стор. 1879, 1901; Спр. 560. – Стор. 2135; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 468. – Стор. 538–539; Спр. 470. – Стор. 786, 824; Спр. 471. – Стор. 2908–2909, 2932, 2971; Спр. 472. – Стор. 678; Спр. 474. – Стор. 818; Спр. 476. – Стор. 327; Спр. 477. – Стор. 1535, 1584; Спр. 478. – Стор. 623, 1106; Спр. 479. – Стор. 1922, 2099; Спр. 480. – Стор. 481; Спр. 482. – Стор. 989, 1084; Спр. 484. – Стор. 359, 663; Спр. 485. – Стор. 1376; Спр. 486. – Стор. 680; Спр. 488. – Стор. 2444, 3111; Спр. 490. – Стор. 2296; Спр. 492. – Стор. 740, 901; Спр. 493. – Стор. 1861; Спр. 494. – Стор. 135, 171, 756, 1518; Спр. 495. – Стор. 350, 1127; Спр. 496. – Стор. 300–301, 396, 545, 1063, 1150; Спр. 497. – Стор. 2178; Спр. 498. – Стор. 3235; Спр. 499. – Стор. 1, 271, 319, 387, 567, 1037; Спр. 500. – Стор. 3496; Спр. 501. – Стор. 904; Спр. 502. – Стор. 2281; Спр. 503. – Стор. 1714, 1716; Спр. 504. – Стор. 1969, 2948; Спр. 506. – Стор. 2141; Спр. 507. – Стор. 3583; Спр. 509. – Стор. 223, 225, 306, 951, 1155, 1353; Спр. 510. – Стор. 2405; Спр. 511. – Стор. 1034, 1173; Спр. 513. – Стор. 1379; та в багатьох інших випадках.

¹⁵⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 520. – Стор. 582.

¹⁵⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 2099; Спр. 493. – Стор. 1907.

¹⁵⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 489. – Стор. 1336, 1337; Спр. 489. – Стор. 632; Спр. 503. – Стор. 743; Спр. 511. – Стор. 121; Спр. 513. – Стор. 1049; Спр. 522. – Стор. 3282; Спр. 535. – Стор. 2314; Спр. 554. – Стор. 623; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 486. – Стор. 738; Спр. 487. – Стор. 1389; Спр. 491. – Стор. 189; Спр. 492. – Стор. 740; Спр. 496. – Стор. 993; Спр. 503. – Стор. 1505; Спр. 508. – Стор. 1650, 1655; Спр. 509. – Стор. 223, 306, 951.

¹⁵⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 518. – Стор. 1054.

¹⁵⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 533. – Стор. 98–112.

¹⁶⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 483. – Стор. 1841–1842.

¹⁶¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 511. – Стор. 121–125.

¹⁶² Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 570. – Стор. 1631–1632.

¹⁶³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 530. – Стор. 1756–1758.

¹⁶⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 530. – Стор. 1697–1699.

¹⁶⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 3282–3284.

¹⁶⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 498. – Стор. 3235–3237.

¹⁶⁷ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. II. – S. 44.

¹⁶⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 496. – Стор. 413–414.

¹⁶⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 504. – Стор. 34–35.

- ¹⁷⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 582. – Стор. 3368.
- ¹⁷¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 759–760.
- ¹⁷² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 481. – Стор. 1117.
- ¹⁷³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 517. – Стор. 193, 856а.
- ¹⁷⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 517. – Стор. 287.
- ¹⁷⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1285; Спр. 514. – Стор. 1159.
- ¹⁷⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1098; Спр. 480. – Стор. 1225; Спр. 490. – Стор. 2170; Спр. 491. – Стор. 683; Спр. 492. – Стор. 2230; Спр. 499. – Стор. 443; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 813–814; та в інших випадках.
- ¹⁷⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 433–434.
- ¹⁷⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 815.
- ¹⁷⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 480. – Стор. 1228; Спр. 493. – Стор. 554; Спр. 514. – Стор. 481; Спр. 515. – Стор. 2029; Спр. 491. – Стор. 185, 683.
- ¹⁸⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 410; Спр. 484. – Стор. 518; Спр. 487. – Стор. 823; Спр. 488. – Стор. 2253; Спр. 491. – Стор. 185; Спр. 496. – Стор. 608; Спр. 499. – Стор. 1263.
- ¹⁸¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 1467; Спр. 531. – Стор. 1409.
- ¹⁸² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1395.
- ¹⁸³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 493. – Стор. 1792, 1866; Спр. 503. – Стор. 1271.
- ¹⁸⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 431.
- ¹⁸⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 503. – Стор. 1014.
- ¹⁸⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2648.
- ¹⁸⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1285.
- ¹⁸⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 1018; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 813; Augustyniak U. Wstęp // Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim / Oprac. U. Augustyniak. – Warszawa, 1992. – S. 10.
- ¹⁸⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1282; Спр. 487. – Стор. 823–824; Спр. 496. – Стор. 414; Спр. 497. – Стор. 613; Спр. 501. – Стор. 91–92; Спр. 512. – Стор. 1495; Спр. 513. – Стор. 981–982, 4137.
- ¹⁹⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1282.
- ¹⁹¹ Czapliński W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku. – Warszawa, 1976. – S. 215.
- ¹⁹² Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. II. – S. 80.
- ¹⁹³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 2029–2031.
- ¹⁹⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 999.
- ¹⁹⁵ Augustyniak U. Wstęp. – S. 11.
- ¹⁹⁶ Falniowska-Gradowska A. Wstęp // Testamenty szlachty krakowskiej XVII–XVIII wieku / Opracowała A. Falniowska-Gradowska. – Kraków, 1997. – S. XVIII.
- ¹⁹⁷ ЦДІА України у Львові, Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 435; Спр. 480. – Стор. 1235; Спр. 497. – Стор. 235; Спр. 516. – Стор. 4137–4138.
- ¹⁹⁸ До бездітних також належали особи, які мали підстави для видідичення власних дітей (Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. I. – S. 212).
- ¹⁹⁹ Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1859. – Т. I. – S. 171.
- ²⁰⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 1086–1105; Спр. 482. – Стор. 810–817; Спр. 484. – Стор. 214–216; Спр. 487. – Стор. 678–682; Спр. 490. – Стор. 1711–1719, 2030–2035; Спр. 491. – Стор. 641–647; Спр. 492. – Стор. 2229–2232; Спр. 493. – Стор. 1881–1884, 1865–1869; Спр. 496. – Стор. 413–414, 1270–1274; Спр. 497. – Стор. 612–620, 1851–1855; Спр. 500. –

Стор. 2568–2570; Спр. 502. – Стор. 1186–1191; Спр. 503. – Стор. 743–749, 1081–1083, 1209–1212; Спр. 506. – Стор. 356–361, 1779–1784; Спр. 510. – Стор. 826–831; Спр. 511. – Стор. 121–125; Спр. 512. – Стор. 1510–1517; Спр. 513. – Стор. 1048–1050; Спр. 514. – Стор. 489–500, 1159–1164; Спр. 515. – Стор. 2027–2037, 2739–2742; Спр. 516. – Стор. 3843–3847, 3943–3948; Спр. 517. – Стор. 193–195; та інші.

²⁰¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 503. – Стор. 743–749, 1081–1083.

²⁰² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 813.

²⁰³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 504. – Стор. 34.

²⁰⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 503. – Стор. 1014.

²⁰⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1283–1284.

²⁰⁶ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 501. – Стор. 902.

²⁰⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 558.

²⁰⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 516. – Стор. 3944.

²⁰⁹ Краківський воєвода в 1706–1726 рр., пізніше краківський каштелян (Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy / Oprac. I. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska. – Kórnik, 1990. – S. 110, 271).

²¹⁰ Литовський канцлер у 1720–1735 рр., пізніше віленський воєвода (Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. – Kórnik, 1994. – S. 53, 248).

²¹¹ Коронний інстигатор у 1706–1730 рр. (Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, S. Ciara i inni. – Kórnik, 1992. – S. 50, 214).

²¹² Кременецький підкоморій у 1699–1724 рр., пізніше волинський воєвода (Urządnicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski. – Kórnik, 2007. – S. 52, 170).

²¹³ Житомирський староста в 1700–1725 рр. (Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas i W. Kłaczewski. – Kórnik, 2002. – S. 139, 283).

²¹⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 522. – Стор. 2979–2980.

²¹⁵ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych... – S. 32.

²¹⁶ Вінниченко О. Конфлікти в шляхетському соціумі кінця XVII – першої половини XVIII ст. на сторінках заповітів (на матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду) // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2007. – Вип. 7: Конфлікт та порозуміння в історії середньовічної і ранньомодерної Європи. – С. 168.

²¹⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 497. – Стор. 1852–1853.

²¹⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 1265.

²¹⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 2524–2525.

²²⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 2173, 1719; Спр. 499. – Стор. 438.

²²¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 496. – Стор. 1274.

²²² Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра... – С. 19.

²²³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 506. – Стор. 1783.

²²⁴ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 319.

²²⁵ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 391.

²²⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 532. – Стор. 679.

²²⁷ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 544. – Стор. 1998.

²²⁸ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 507. – Стор. 3222–3230.

²²⁹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 577. – Стор. 2019.

²³⁰ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 496. – Стор. 994; Спр. 551. – Стор. 1237; Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 496. – Стор. 1270–1274; Спр. 498. – Стор. 1391–1408.

²³¹ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 273; Спр. 517. – Стор. 288; Спр. 541. – Стор. 78; Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 487. – Стор. 678–682; Спр. 488. – Стор. 2058–2076; Спр. 490. – Стор. 1395–1405; Спр. 513. – Стор. 981–983; Спр. 521. – Стор. 1167–1174; Спр. 527. – Стор. 913–915; Спр. 533. – Стор. 725–729; Спр. 545. – Стор. 2413–2414.

²³² Codicilli – приписки, доповнення до тестаменту, де спадкодавець доповнює його або поправляє (Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. – М., 1989. – С. 71).

²³³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 515. – Стор. 2742.

²³⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 498. – Стор. 1407–1408.

²³⁵ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie. – Т. II. – S. 83.

²³⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 437–438; Спр. 482. – Стор. 413, 816–817; Спр. 483. – Стор. 1843; Спр. 486. – Стор. 1837; Спр. 488. – Стор. 2076, 2652; Спр. 490. – Стор. 1405; Спр. 491. – Стор. 1001; Спр. 492. – Стор. 2398; Спр. 499. – Стор. 1265; Спр. 500. – Стор. 2569; Спр. 506. – Стор. 2022; Спр. 509. – Стор. 358; Спр. 511. – Стор. 124; Спр. 513. – Стор. 1050; Спр. 517. – Стор. 195; Спр. 520. – Стор. 352; Спр. 522. – Стор. 2980–2981; Спр. 525. – Стор. 1358; Спр. 527. – Стор. 913; Спр. 528. – Стор. 1409; Спр. 530. – Стор. 1700; Спр. 532. – Стор. 1879, 1975, 2307; Спр. 540. – Стор. 5; Спр. 544. – Стор. 2864; Спр. 545. – Стор. 1053; Спр. 551. – Стор. 216; Спр. 552. – Стор. 1771; Спр. 560. – Стор. 1523; Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 504. – Стор. 1969; Спр. 539. – Стор. 637–638; Спр. 564. – Стор. 1554.

²³⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 413; Спр. 483. – Стор. 1843; Спр. 497. – Стор. 619–620; Спр. 506. – Стор. 2021–2022; Спр. 511. – Стор. 124–125; Спр. 513. – Стор. 1050; Спр. 517. – Стор. 195; Спр. 532. – Стор. 1879, 1958; Спр. 540. – Стор. 5; Спр. 551. – Стор. 216; Спр. 560. – Стор. 1523.

²³⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 492. – Стор. 2398; Спр. 500. – Стор. 2569–2570; Спр. 520. – Стор. 351; Спр. 532. – Стор. 2307.

²³⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1405; Спр. 491. – Стор. 1001; Спр. 509. – Стор. 358; Спр. 527. – Стор. 915; Спр. 530. – Стор. 1700.

²⁴⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 488. – Стор. 2076.

²⁴¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 486. – Стор. 1837; Спр. 552. – Стор. 1771.

²⁴² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 486. – Стор. 1833, 1837.

²⁴³ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 552. – Стор. 1771.

²⁴⁴ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 525. – Стор. 1358.

²⁴⁵ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 490. – Стор. 1404–1405.

²⁴⁶ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 535. – Стор. 1507.

²⁴⁷ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 482. – Стор. 816–817; Спр. 488. – Стор. 2652; Спр. 544. – Стор. 2864.

²⁴⁸ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 479. – Стор. 819, 1104, 1236; Спр. 484. – Стор. 519; Спр. 487. – Стор. 825, 831; Спр. 488. – Стор. 2258, 2967; Спр. 489. – Стор. 633; Спр. 490. – Стор. 1719, 2035; Спр. 491. – Стор. 191, 1020; Спр. 492. – Стор. 1460; Спр. 493. – Стор. 556, 1801, 1868–1869, 1883; Спр. 496. – Стор. 414, 609–610; Спр. 497. – Стор. 239, 1853; Спр. 499. – Стор. 560, 1010, 1287, 1402; Спр. 501. – Стор. 903; Спр. 502. – Стор. 1190, 1334; Спр. 503. – Стор. 749, 1014–1015, 1082, 1212, 1276; Спр. 504. – Стор. 35; Спр. 506. – Стор. 1783–1784; Спр. 512. – Стор. 1208, 1517; Спр. 514. – Стор. 500, 1164; Спр. 515. – Стор. 2036, 2742; Спр. 516. – Стор. 3401, 3845, 3947; Спр. 517. – Стор. 856г; Спр. 518. – Стор. 1055; Спр. 519. – Стор. 2226–2227; Спр. 520. – Стор. 121; Спр. 521. – Стор. 1142–1143, 1172; Спр. 522. – Стор. 3284; Спр. 525. – Стор. 576, 2525; Спр. 526. – Стор. 1358–1359; Спр. 529. – Стор. 189, 345; Спр. 530. – Стор. 1490, 1771–1772; Спр. 531. – Стор. 442, 1371, 1413–1414; Спр. 532. – Стор. 2196, 2705, 2837, 2880; Спр. 533. – Стор. 112; Спр. 535. – Стор. 2315; Спр. 536. – Стор. 2522; Спр. 537. – Стор. 815; Спр. 540. – Стор. 435;

Спр. 543. – Стор. 401, 690, 962, 964; Спр. 545. – Стор. 943, 2322; Спр. 550. – Стор. 590, 1308; Спр. 551. – Стор. 402, 866; Спр. 560. – Стор. 2397, 2606.

²⁴⁹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 478. – Стор. 1284.

²⁵⁰ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 499. – Стор. 449.

²⁵¹ Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 491. – Стор. 684.

²⁵² Там само. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 531. – Стор. 442.

²⁵³ Там само. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 507. – Стор. 3584.

Оксана Вінниченко.

**Формуляр шляхетського заповіта першої половини XVIII століття
(спроба дипломатичного аналізу).**

У статті розглядається формуляр заповіту на прикладі тестаментів, укладених шляхтою Руського воеводства і вписаних до реляційних книг Львівського й Перемишльського гродських судів у першій половині XVIII ст. На цей час внутрішня структура заповіту вже набула усталених форм і залишалася незмінною. Тестаменти склалися з трьох основних частин (протокол, контекст і есхатокол), котрі поділялись на низку окремих складових-формул: інвокація (звернення до Божого імені), інтитуляція (зазначення імені і коротких відомостей про тестатора), арєнга (філософсько-релігійні розважання щодо загальних мотивів укладення заповіту), диспозиції (конкретні розпорядження тестатора), санкція (вказівки щодо покарання порушника заповіту), короборація (пояснення засобів засвідчення), датація (місце і час укладення), різного роду додатки, субскрипція (підпис заповідача) та тестація (підписи свідків).

Oksana Vynnychenko.

**Nobility Testament Data Card of the First Half of the XVIII c.
(An Attempt of a Diplomatic Analysis).**

In the articles the testament data card exemplified by the last wills made by nobility of the Ruskie Voivodeship and recorded in the minutes of L'viv and Peremyshl town courts in the first half of the XVIII c. is examined. Until that time the last will's internal structure forms had already been shaped and remained constant. Testaments consisted of three basic parts (the protocol, context, and eschatocol), which fell into a number of separate constituent formulas, such as: invocation (the appeal to the Divine name), entitlement (the indication of the name and brief information about the testator), arenga (philosophical-religious considerations as to the general motives of testament making), dispositions (concrete orders of the testator), sanction (instructions about the punishment of the testament breaker), corroboration (explanation of the testification means), datation (place and time of testament making), miscellaneous supplements, subscription (the signature of the testator) and testation (signatures of witnesses).